

Bűncselekmény és büntetés

Szerző: BALOGH Elemér

Affiliáció: egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Rovat: Jegtörténet

Rovatszerkesztő: KOMÁROMI László

Lezárás dátuma: 2023.04.10

Idézési javaslat: BALOGH Elemér: „Bűncselekmény és büntetés” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Jegtörténet rovat, rovatszerkesztő: KOMÁROMI László) <http://ijoten.hu/szocikk/buncselekmény-es-buntetes> (2023). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A büntetendő cselekmények és a rájuk kimért szankciók története egyidős az állammá szerveződött társadalmak történetével, az előzmények pedig még korábbi időkre nyúlnak vissza. Az európai történelemben az antik római társadalom jogi kultúráját követően a középkorban meghatározóan a germán jog intézményei uralták Európa büntetőjogi szokásrendjét, amelyben önálló színteret jelentett a magyar jog. A jogforrások jórészt a hagyományos szokásjogból eredtek, de a keresztény értékrendet és szemléletet követő uralkodók is kezdettől adtak ki törvényeket, amelyek jelentős mennyiségű büntetőjogi normát tartalmaztak. A bűncselekmények megítélése ezekben az évszázadokban a vallás erkölcsi felfogással a legszorosabb kapcsolatban állt. Az újkor alapvető változásokat hozott: a racionális szemlélet térhódítása fokozatosan kiszűrte a bűncselekmények közül a spirituális vagy tisztán erkölcsi vonatkozású magatartásokat (például boszorkányság), a kegyetlen büntetéseket pedig egy folyamatosan szelídülő büntetési rendszer váltotta fel, amelynek középpontjában a halálbüntetés helyére a szabadságvesztés került.

Tartalomjegyzék

1. A büntetendő cselekmények jogtörténeti osztályozása

- 1.1. A bosszú
- 1.2. A kompozíció
 - 1.2.1. A germán népjogok
 - 1.2.2. A magyarországi kezdetek. Szent István első törvényei
- 1.3. A keresztény jogrend megjelenése
 - 1.3.1. Az individuális szemlélet
 - 1.3.2. A vérdíj
 - 1.3.3. A magyar rendi büntetőjog intézményei és a bűncselekmény-csoportok
 - 1.3.4. A közjogi büntettek

2. A büntetések fajtái

- 2.1. A kompozíciós büntetési rendszer
 - 2.1.1. Az elkövetők büntetése a Lex Salica szerint
 - 2.1.2. Az elkövetők büntetése Szent István törvénye szerint
- 2.2. Az állami büntetőjog szankciórendszere

3. JEGYZETEK

1. A büntetendő cselekmények jogtörténeti osztályozása

[1] A közösségben élő ember számtalan alkalommal megsérti azokat a normákat, amelyek az együttélést szabályozzák. Az antik római kultúra világából ismert hármas normarendszer, a vallási (*fas*), az erkölcsi (*mos*) és a jogi (*ius*) előírások egymással is szorosan egybefonódó előírásait megsértőkkel szembeni fellépést nevezhetjük a büntetőjog legtagabb értelmében vett történelmének.^[1] A régi rómaiak e három normatípus között főleg a vallási szabályokat kezelték külön, az erkölcsi normákat pedig a tradíció talaján minden norma íratlan alapjának tekintették. Mint jól tudjuk, egészen más volt a helyzet a „jog” szabályaival. Ezek kezdetben – és lényegüket tekintve a római jog egész történelmén át – főleg az árucserre-forgalom élethelyzeteinek eligazítására szolgáltak, de a büntetőjogi tartalmú rendelkezések közül a legfontosabbak szintén olvashatók már a korai kútfőkben.^[2] A római jogban a büntetendő cselekmények két fő csoportba oszthatók: a magánjogias deliktumok és a közbűntettek (*crimina*), amelyek fontos eleme volt, hogy a bűncselekmények effajta ismervét mindig törvény mondta ki. A közbűntetteket az állam üldözte, s körük az évszázadok haladtával egyre bővült. Több mint érdekesség, hogy például a lopás (*furtum*) eredetileg magánvétség volt, majd a császárkorban *crimen* lett belőle.^[3] Szorosabb értelemben természetesen csak a jogi normák megsértésével kell foglalkoznunk, de a fentiek előrebocsátása nélkülözhetetlen annak megértéséhez, miért kapcsolódott az évszázadok során annyi vallási és erkölcsi szempont a büntetőjogi rendelkezésekhez, s azok alkalmazásához.

[2] Végigtekintve a Mediterráneum bő kétezer éves jogtörténelmén, három korszakra osztható a közösség által büntetendőnek ítélt cselekmények és az alkalmazott eljárásrend által karakterizált társadalmi reakció. A kezdeteket a vallási és erkölcsi parancsok által megkövetelt bosszú jellemezte. A másodikat nevezhetjük egyfajta magánjogias korszaknak, mert a sértő és a sértett fél közötti egyezkedés nyomán került megállapításra a rendszerint anyagi értékekben rögzített szankció (*compositio*). A harmadik korszak az állam megjelenésével vette kezdetét, s ez jellemzi napjaink büntetőjogát is. Ennek legfőbb vonása, hogy a büntetőjogi igazságszolgáltatást teljes egészében az állami intézmények gyakorolják. Megállapítható, hogy a büntetőjog máig tartó fejlődésének ez a közjoginak nevezhető büntetőjog a „főutcája”, s nem a különböző társadalmi csoportok, közösségek (rendek, városok) megszámlálhatatlan kiváltságából építkező, sajátos jogi szubkultúrája. A három korszak jegyei bár egy-egy időszak meghatározó vonásainak mondhatók, azonban legalább rejtetten, mindenkor jelen voltak, sőt napjainkban is kitapinthatók.

[3] A régi büntető jogszolgáltatás fontos, általános vonása volt a processzuális karakter. Ez azt jelenti, hogy a modern fogalmaink szerinti anyagi és alaki jog szabályai szinte kibogozhatatlan egységet alkottak, vagyis a büntetőjog tartalmát adó és az eljárás rendjét szabályozó normák nem különültek még el élesen egymástól. Ugyanakkor annyit még hozzá kell tenni ehhez a képhez, hogy a domináns mégis az eljárásjog volt, és az anyagi jog csakis a perjog megszabta keretek között létezhetett és fejlődhetett. A régi jogban az anyagi jog rejtve volt, annak szabályait és mibenlétét úgy kell kifejtenünk. Az eljárás rendjének mindinkább önálló szabályai az újkorban kezdtek kialakulni, egyszersmind önállósodni, Közép-Európában meghatározóan a német jog megfelelő szabályrendszerének (*Inquisitionsprozess*) alapul vételével. Az újkor jogfejlődésének felvázolása e tekintetben már jóval egyszerűbb, hisz e kor legfőbb specifikuma a jog világában is végbemenő racionális reflexió, melynek dogmatikatörténeti korszakhatára a XIX. századra esik, amikor a büntető anyagi és eljárásjog szabályai számára már önálló törvények készültek. Az újkor büntetőjog-története nagyrészt egybeesik a büntetőjogi kodifikációk történetével.

1.1. A bosszú

[4] Minden ősi társadalomban a büntetőjogi értékelés után kiáltó, legsúlyosabb sérelmek orvoslására, pontosabban megtorlására gyakorlatban volt a bosszú. Ez a vallási vonatkozásokat is

hordozó, erősen becsületbeli ügynek tekintett és persze pszichikai szálakkal sűrűn átszőtt magatartásforma a sértett vagy hozzátartozói részéről gyakran terhes, de elvárt kötelesség volt. A „szemet szemért, fogat fogért” elv, latinus formájában a *ius talionis* a megsértett jogrend helyreállítását célozta, még hozzá abban az adekvátnak tűnő formában, hogy a bűnöst ugyanazzal a büntetéssel sújtja, mint amilyen jellegű büntettet az elkövetett. Jellemzően: a gyilkost meg kell ölni. A bosszú eredeti formájában természetesen mindig a magánosok ügye volt, de az első államok törvényei között is bőven megtaláljuk azokat a rendelkezéseket, amelyek a magánszemélyek kezéből kivéve, a közhatalom feladatává tették a bosszú teljesen formális szempontokat követő érvényesítését. Az állami bosszú legismertebb példái Hammurapi óbabiloni uralkodó törvényeiből valók.

[5] A bosszú államilag gyakorolt formájának továbbfejlődése jelentette az egyik meghaladási irányt. Az állam kezébe letett igazságszolgáltatásban ugyanis garantálva volt legalább az elfogulatlanság, bár egy-egy nagy visszhangot kiváltó jogsértés alkalmával az indulatoknak a bírák sem tudtak ellenállni. Az archaikus büntetőjog sok tekintetben még a közösségi büntetőjog felelősségi szemléletének gyakran a bosszú gondolatával is egybekapcsolódó elvi alapján állt. Jól példázza mindezt egy hazai történelmünkben jól ismert eset, a Zách Felicián-féle bűntény megtorlása. A Zách nemzetségből való Felicián 1330. április 17-én kivont karddal rátámadt a visegrádi palotában éppen ebédelő királyi családra. A királyt csak megsebesíteni tudta, ám a gyermekeit védelmező Erzsébet királynénak négy ujját levágta. A gyorsan közbelépő személyzet, majd a testőrség Feliciánt azonnal felkoncolta, és végzett a közelben tartózkodó (a merényletben amúgy teljesen vétlen) fiával is. Leányát, Klárát csúnyán megkínózták, és valószínűleg szintén kivégezték. Az egy hónap elteltével az országbíró elnöklésével összeült világi előkelők alkotta bíróság ítélete az egész nemzetséget sújtotta: elrendelték a család harmadízigleni kiirtását, a rokonság távolabbi tagjait szolgaságra vetették és teljes jószágvesztést mondtak ki.^[4] Az eset, a maga korában európai visszhangot kiváltó, elrettentő ítélettel együtt a felségsértés tényállására és megtorlására szinte iskolapélda, egyszersmind a bosszú továbbélésének is világos bizonyítéka.

1.2. A kompozíció

[6] Az erős közhatalom megjelenésével arányosan húzódott háttérbe az egyéni igazságszolgáltatás (bosszú), és adta át helyét egy új vitarendezési formációnak, amit a vagyoni elégtételadás (kompozíció) rendszerének nevezhetünk. A kompozíciós rendszer sok évszázadon át sikeresen alkalmazott büntetőjogi modell volt. Mind az indogermán népek, mind magyar eleink alkalmazták a jogsértések elsimításának e módját. A társadalmi konfliktushelyzetek ilyen módon való kezelése bölcsesleg lehet ugyan hibás, hiszen egy emberi élet, például a női tisztaság nyilván nem fejezhető ki pénzben vagy egyéb anyagi javakban. A tapasztalat azonban nagyon életszerű választ adott a súlyosan kiélezett emberi tragédiák kezelésére. Ennek megértéséhez legelőször is fel kell idéznünk azt a tényt, hogy csak a zsidó-keresztény antropológiai talajon álló közgondolkodás szerint számított ember és ember egyenlőnek – persze, szigorúan véve csak Isten előtt. Mégis, ez az attitűd szilárd alapot jelentett annak a gondolkodásnak a megerősödéséhez, hogy az ember nem lehet tárgy (miként az antik Mediterráneum kultúráiban a rabszolga *res* volt), s így büntetőjogi értékelésre váró esetekben sem kezelhető tárgyként, másként közelítve: „értéke” nem fejezhető ki ekvivalens módon anyagi javakban.

[7] A kompozicionális rendszer talaján álló jogi kultúrák azonban a maguk idejében még eléggé távol állottak a fenti megfontolásokat alapul vevő szemléletmódtól, mondhatni éppen ellenkezőleg gondolkodtak: ember és ember éppenséggel nem egyenlő, az emberi személyeknek számos nem büntetőjogi karakterű élethelyzetben kifejezetten volt ára (rabszolgaság, nővásárlás), és a pragmatikus tapasztalat is igazolta, hogy a pénz nagyon jó gyógyír tud lenni a bűncselekmény okozta, amúgy valóban lassan gyógyuló sebekre.

[8] Volt egy további fontos oka is annak, hogy a bosszút a vagyoni jóvátétel rendszere kiszorította a

gyakorlatból. A vérbosszú által gyakorta elindított, láncreakciószerű megtorlások folyamatosan destabilizálták a társadalmat. Ez a körülmény mindaddig, amíg a racionális szempontok nem kerekedtek felül, folyamatosan gyengítették, sebezhetővé tették a közösségeket. A germán társadalmakban hamarabb, de a pusztai népek köréből érkező régi magyar társadalomban is felváltotta a bosszút a vagyoni elégtételadás rendszere. Ez utóbbi tekintetben a magyar fejlődés a nyugat-európaiktól teljesen eltérő okok miatt fejlődött ebbe az irányba. Az eurázsiai sztyeppéken élő több száz nép ugyanis folyamatos fenyegetettséget jelentett egymás irányában, hiszen e térségben a hólabdaszerű struktúrában szerveződő birodalmak földindulásszerű gyorsasággal olvasztották be, alkalmasint semmisítették meg a meggyengült népeket. A szinte állandósult létbizonytalanságban optimalizálni kellett a társadalmak működését biztosító erőforrásokat, és minimalizálni a kockázatokat. A vérbosszú intézménye pedig folyamatos és súlyos kockázatot jelentett a közösségekre. Ennek gyökeres kitépésére vállalkoztak eleink, amikor a más népeknél is szokásban volt vérszerződésre lépve, a törzsek egymást jelképesen testvérré fogadták: testvérek között pedig tilos volt a vérbosszú.

[9] A kompozíciós rendszer jogtörténeti, morfológiai szempontból a magánjogias vonásokkal jellemezhető: világosan kitetszik ez a perjogi konstrukcióból is, hiszen jellemzően a sértő és sértett fél vagy jogutódai álltak egymással szemben. A kompozíció anyagi jogi jellegzetessége abban állt, hogy a bekövetkezett jogsértést vagyoni eszközökkel orvosolták, ami magát a bűncselekményt is dologiasította. Féltreismerhetetlen jegye, hogy tisztán materiális szankciókkal operált. Kártérítési szemlélet talaján állt, vagyis a jogvita egyik legfontosabb, eldöntésre váró kérdése az volt, hogy megállapodjanak a jogsértéssel okozott kár mértékében. Ennek előfeltétele volt, hogy a felek kölcsönösen elfogadták a vagyoni elégtétel útján való kiegyezést. Külső közhatalomnak ebbe eredendően nem volt beleszólása. A fejlett közszervezetek, majd az állam megjelenésével rögtön nem tűnt még el a vitarendezés eszköztárából a kompozíció bevett gyakorlata. A vagyoni elégtételadásra épülő jogrend gazdag adattárát őrizték meg a germán népek jogkönyvei, az ún. *leges barbarorum*.

1.2.1. A germán népjogok

[10] Az európai jogi kultúrában az antik római hagyományokat részben és lassan átvevő, de kezdettől saját útján járó germán népek koraközépkori társadalmának jogrendjét (magyar szemmel nézve) kiemelkedő részletességgel foglalták össze azok a királyi törvények, amelyek az uralkodói akarat rendelkezései mellett bőségesen tartalmaztak a maguk korában még szélteben érvényesülő népjogokat (*Volksrechte*) is. Ezek a cikkelyek megőrizték számunkra a kora-középkori germán törzsek büntetőjogi szokásrendjét is.^[5]

[11] A legjelentősebb törzsek mindegyikének elkészült és fenn is maradt a jogkönyve, amelyekből egyértelműen kirajzolódik az az archaikus rend, amelyben a csekélyebbtől a súlyosabb felé haladva, minden jogsértésnek precízen meghatározott anyagi ellenértéke volt. Fő szempontnak az okozott „kár” számított, ami személy esetén a társadalmi státuszhoz igazodott, s ugyanez a megközelítés érvényesült az elkövetői oldalon, ha a közsabadoktól élesen különbözött a bűnelkövető joghelyzete. Általánosnak azonban az alábbi megfogalmazás volt tekinthető: „Ha valaki egy szabad embert haragból megüt, amit *pulislac*nak neveznek, egy *solidust* adjon.”^[6] Az elkövetői oldalon tehát a „valaki” lényegében bárki lehetett, ami világosan mutatja, hogy a társadalom még döntően közsabadokból állt.

[12] A *Lex Baiuvariorum* rendelkezéseinek példáján is világosan tükröződik az a jogtörténeti korszak, amely a bosszút már maga mögött hagyta, de az állam által kisajátított büntető-jogszolgáltatás még nem vált egyeduralgódóvá, hanem a vagyoni elégtételadás számított a fő vitarendezési eljárásnak.^[7] A büntetőjogi minősítés és a büntetés szempontjainak számos részletkérdésére választ adott a jogkönyv. Így a bírakat intette az igazságos ítélet meghozatalára, és érzékelhető a szándékosság és a gondatlanság megkülönböztetésére irányuló törekvések. A

gondatlan elkövetés és a véletlenül okozott kár között azonban nincs éles határvonal. Befolyásolta a szankció mértékét a sértett neme is, így a női sértettekért általában kétszeres megváltást kellett fizetni. Az elkövetés helye is releváns volt, mert templomokban, uralkodói székhelyen elvetett bűncselekmények erősebb védelmet élveztek. Hasonlóan súlyosabb megítélés alá estek a titokban, alattomban (éjjel) véghezvitt bűntettek is.

1.2.2. A magyarországi kezdetek. Szent István első törvényei

[13] Első királyunk, Szent István korából fennmaradt törvények megőrizték annak emlékét, hogy a XI. század elején hazánkban is még nyilvánvalóan a kompozíciós rendszerben zajlottak le azok a büntetőpercek, ahol erre az uralkodó megadta a lehetőséget. A leginkább idevágó rendelkezés szerint a szándékos emberölésért is „csak” jóvátételt kellett fizetni:

Si quis accensus ira ac superbia elatus, spontaneum commiserit homicidium, sciat se secundum senatus nostri decretum, centum et decem daturum auri pensas. Ex quibus quinquaginta ad fiscum regis deferantur, aliae vero quinquaginta parentibus dentur, decem autem arbitris et mediatoribus condonentur. Ipse quidem homicida secundum institutionem canonum jejunet. [Ha valaki haragra gyulladva vagy döllyföségtől kevélyen szándékos gyilkosságot követ el, tudja meg, hogy tanácsunk végzése szerint száztíz ezüstpénzt fog fizetni. Ebből ötvenet a király kincstárába kell vinni, ötvenet adjanak a rokonoknak, tízet pedig a bírácoknak és a közbenjáróknak ajándékozzanak. A gyilkos ezenfelül az egyházi törvények rendelkezése szerint vezekeljen.]^[8]

Az idézett törvényből látszik az is, hogy a jóvátétel összege a szimbolikus 100 ezüstpénz körüli, mely más archaikus népeknél is egyfajta „etalon” volt (araboknál: 100 teve, ógörögöknél: 100 ökör). A pénzen lényegében fele-fele arányban osztozott a sérelmet szenvedett családja és a királyi *fiscus*, a fennmaradó összeg az ítélő bíráké lett. A büjtölés előírása világosan utal az egyházi szemlélet és értékrend megjelenésére.

[14] Modern jogi szóhasználatnál magánjogiasnak mondható jellegzetessége e jogvitarendezési módnak főként azt jelenti, hogy az egymással szemben álló felek perjogi tekintetben alkupozícióban vannak egymással. Ez nem is lehetett másként, hiszen túlnyomó közhatalommal rendelkező, elkülönült és a jogszolgáltatás igényével, pláne monopóliumával fellépő közszervezeti tényező még nem létezett. Az egymással szembeni, gyakran valamilyen kölcsönösséget is felmutató, de mindenesetre az egyik fél jogigényének érvényesítését célzó, nem a nyers erő igénybevitelét alkalmazó vitarendezés során az egymással szembenálló felek szabályozott jogi küzdelmet folytattak egymással. Ennek részleteiről sincsenek sajnos közelebbi forrásaink, hiszen az eljárásrend alapvetően szóbeli volt, a hasonló fejlettségi fokon álló más társadalmak történetéből nyert ismereteink nyújthatnak némi támpontot. A formális bizonyítás során leggyakrabban alkalmazott eszközök az eskü és az istenítételek voltak.

[15] A formális bizonyítás azt jelentette, hogy a perbe vitt felperesi és alperesi állításoknak nem a valóságtartalmát, hanem hihetőségét, hitelességét mérlegelték, tehát pusztán formai szempontok alapján dőlt el a jogvita. A pereket leggyakrabban esküvel döntötték el, amelyeknek sokféle változata alakult ki és terjedt el. Kiemelkedően fontos, és még évszázadokkal később is alkalmazott formája a megvádolt (alperes) által tehető tisztítóeskü volt, amelynek érvényes és alkalmasint másokkal támogatott letétele után az alperes szabadulhatott a perből. Az alperes és a felperes mellett számosan felléphetek eskütársként, ami a hűbérjogi rendszerben a vazallusoknak elemi kötelességük is volt. A *Szász tükör* (más középkori kútfők mellett) bőven tartalmaz rendelkezéseket a különböző eskük tartalmi és formai előírásairól.^[9]

[16] Az istenítéletek (*ordáliák*) voltaképpen a másként, például esküvel el nem dönthető esetekben kerültek gyakorta alkalmazásra. Az a hiedelem állt a háttérben, hogy a mindenható és mindent tudó Isten az igazság pártján áll, és az ártatlan védelmére kel. Abszurd helyzetek megkonstruálásán keresztül gondolták megnyilatkozását „tetten érni” a kinyilvánított isteni álláspontot, amely helyzetek interpretációja néha egészen meglepő volt. Az egyik gyakran alkalmazott istenítélet volt a hidegvízpróba, melynek során az arra ítélt személyt összekötözve egy mély vízbe eresztették alá, s csak bizonyos idő elteltével emelték ki. Ha még életben volt, az a bűnösségére utalt, mert úgymond nem fogadta be a víz. Ha megfulladt, ártatlannak nyilvánította a bíróság... Megjegyzendő, hogy ez a középkori istenítélet mint bizonyítási eszköz (tehát nem perdöntő intézmény), az ún. „boszorkányfüröszítés” visszatért a koraújkori boszorkányperekben, így a nevezetes szegedi „pörben” is.^[10]

1.3. A keresztény jogrend megjelenése

[17] A kereszténység felvételével újfajta szemléletmód kezdett lassan teret hódítani az európai büntető igazságszolgáltatásban. Ennek a paradigmaváltásnak talán legfontosabb vonása az egyéni felelősség elvének középpontba kerülése.

1.3.1. Az individuális szemlélet

[18] Az archaikus büntetőjog sok tekintetben még a közösségi büntetőjog felelősségi szemléletének gyakran a bosszú gondolatával is egybekapcsolódó elvi alapján állt. A fentebb már említett Zách Felicián-féle eset jó példa a kollektív felelősség jelenlétére is az egykorú társadalmi, politikai közgondolkodásunkban. A királyi családra fegyverrel támadó személy közeli rokonságának kiirtását elrendelő királyi ítéletével azt a tényt őrizte meg számunkra, hogy a régi felfogás szerint egy családfő nemcsak a maga személyében volt felelősségre vonható, hanem cselekedetével gyászba boríthatta egész rokonságát is. Amiként egy hatalmas jóvátételi összeg előteremtése is bizonyára gyakran a rokonság egészének anyagi áldozatvállalását követelte meg, úgy kivételes esetekben akár vérükkel is osztozniuk kellett egy rokon súlyos megítélés alá eső cselekedetéért.

[19] E szemlélet ellenében lépett fel az egyház, amely a középkor évszázadaiban a maga értékrendjével határozottan állást foglalt az individuális jogi, benne a büntetőjogi felelősség általánossá válása mellett. Más megközelítésben azt is mondhatjuk, hogy az erősen eredményorientált tett-büntetőjog helyére mindinkább a tettes-orientált büntetőjog lépett, amely folyamatban az elkövető személyének vérségi kapcsolatrendszere egyre inkább kívül került a büntetőjogi felelősségre vonás hatókörén.

1.3.2. A vérdíj

[20] A vérdíj a forrásokban igen gyakran említett jogintézmény, fejlődéstörténete pedig több mint tanulságos: kiválóan szemléltethető rajta a keresztény jogrend megőrző, egyben átalakító hatása. E jogintézmény egyike legősibb jogintézményeinknek, amely a magyarországi rendi korszak végéig fennmaradt, igaz, fokozatosan csökkenő jelentőséggel.

[21] Az elnevezés maga egyszerre tekinthető fordításnak, és sajátos magyar fogalomnak. A germán *wergeld* szó a népjogok korából való, jelentése: az ember (= férfi) ára. Azt a jóvátételi összeget értették alatta, amelyet szabad férfi megöléséért kellett fizetni. Mivel az emberi élet kioltása és a vele kapcsolatos jogi procedúra érthetően szimbolikus karaktert is hordozott, leggyakrabban ez a számszerűségben is megnyilvánult: nemcsak magas értékkel, hanem kerek összegekkel (100 ökör, tinó, teve) is igyekeztek kifejezésre juttatni az eset kimagasló jelentőségét. A germán nyelvi és tartalmi párhuzamok mellett, attól függetlenül, a magyar nyelv világában is értelmezhető e kifejezés, és pedig teljesen megegyező tartalommal. A vér díja az emberi élet díja,

ára volt, s hogy a „vér” szó az élet szimbolikus kifejezésére is szolgált, azt nem kell külön hangsúlyozni. Jogtörténetileg a fő kérdés: kinek az életére vonatkoztatták ezt a jelentős vagyont?

[22] Werbőczy István korára (a XVI. század elejére) már régóta megszilárdultak a rendi jogintézmények Magyarországon, közte a vérdíj rendi értelmezése is. Eszerint a vérdíj lényegében fejtálcát, azaz váltságdíjat jelentett. A „gyilkosok becsüje” (*aestimatio homicidarum*) fordulattal adták vissza a régebbi fordítások, de tudnivaló, hogy a gyilkosság alatt nem feltétlenül nyilvános gonosztettet értettek, hanem modern terminológiánk szerint inkább csak szándékos emberölésre kell gondolnunk. Ez az értelmezés teljesen megfelel a keresztény jogrend filozófiájának: a gyilkos szorul rá arra, hogy büntetéssel eljászott fejét megváltsa. A halott embernek nincsen ára, hiszen lelke halhatatlan és megtért Teremtőjéhez, holtteste pedig nem lehet semmiféle alku tárgya. Werbőczy korában azonban még élhetett az az ősi gyakorlat, amely pontosan e fordított szemlélet talaján állt. Ez volt a kompozicionális rendszer, amely a kártérítési elv szempontjait érvényesítve bizony a holt ember értékét latolgatva szült vagyoni elégtételt. A *Tripartitum* szerzője mintegy tűnődve vetette papírra e sorokat:

Nonnulli tamen dicunt; homagium, pretium esse hominis perempti: licet absurdum sit ita dicere. Nam mortuus nullo pretio redimi et a mortuis suscitari potest. Sed homicida, ne talionem subeat, ut caput suum, et non illius, quem peremit, redima, necesse est. [Mindazáltal némelyek azt mondják, hogy a homagium a megölt embereknek a díja; jóllehet ezt úgy mondani képtelenség; mert a halottat semmi ágon sem lehet megváltani és halottaiból föltámasztani. Hanem a gyilkosnak kell saját fejét megváltania, hogy forbátul meg ne öljék és nem azért, a kit az megölt.]^[11]

A vérdíj eredeti jelentése tehát a 16. század elején még bizonyos fokig tudott volt, talán egy előttünk ismeretlen körben gyakorlat is lehetett, s fejtörést okozott Werbőczynek, mert oka volt annak, hogy törvénynek szánt művébe belefoglalmazta a fentieket.

[23] A vérdíj mértéke a rendi korban az országos rendi álláshoz igazodott. Ez részint bizonyos mértékbeli, részint jogföldrajzi szempontokat fejezett ki. A rendi korban a vérdíjat a bűnelkövető személy rendi állásához mérték, vagyis minél előkelőbb rendi pozíciót élvezett valaki, annál magasabb volt a vérdíja. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezeket a különböző összegekben megnyilvánuló eltérést a jogsértő oldalán vették tekintetbe, vagyis a magasabb társadalmi presztízsű bűnösnek kellett magasabb vérdíjat fizetnie. Ez felelt meg a keresztény felfogással is kapcsolatban álló rendi szemléletnek: a magasabb rendi állású személynek drágább az élete, ha egy súlyos bűnnel mintegy eljászta fejét, azt csak magasabb összeggel válthatja meg. Más szóval: az előkelőbb személy ugyanolyan tárgyi súlyú büntetése nagyobb súllyal esik a latba, súlyosabb beszámítás alá esik. A bibliai értékrend köszön vissza: akinek sok adatott, attól többet várnak el... A legmagasabb rendi állásúak a grófok, bárók voltak, az ő vérdíjuk 400 forint volt, az ún. országos, tehát kis- és középbirtokos nemesek vérdíja 200 forintra rúgott, Erdély nemesének vérdíja ennek a fele, 100 forint volt, Horvát-Szlavónország kiváltságoltjai pedig 66 forintot „értek”.

[24] A koraújkorban, ami Magyarországon javában a rendiséggel volt egyjelentésű, a vérdíj még gyakran feltűnt a bírósági ítéletekben, de eredeti értelme már teljesen elhomályosult, és lényegében csak egyfajta, a rendes szankció mellékbüntetésének tekinthető pénzbeli büntetést értettek alatta.

1.3.3. A magyar rendi büntetőjog intézményei és a bűncselekmény-csoportok

[25] Az európai jogfejlődés egyik fontos vonása volt a rendiség. A társadalom hasonló élethelyzetű és főként azonos jogállású tagjainak nagy társadalmi csoportjai voltak a rendek, s ez

a rétegződés a büntetőjogban is világosan tetten érhető. Miként Európa nyugati országaiban, hazánkban is megfigyelhető, hogy a kiváltságolt osztályok (a papság, a nemesség és szűkebb körben: a polgárság) közös státuszjegyei markáns büntetőjogi karaktert hordoztak.

[26] A középkori magyar társadalom első királyunk, Szent István óta elkötelezte magát a nyugati típusú keresztény társadalom és jog építése mellett. A hűbériség jogviszonyainak kifejelett rendszere hazánkban nem alakult ki, de a rendi struktúrák már minden lényeges attribútumaikban megfigyelhetők. Ezért a régi, lényegében a XIX. század közepéig megszakítás nélkül élő jogi tradíció európai összehasonlításban is általánosnak mondható jegyeket hordozott – természetesen számos magyar sajátossággal ötvözve.

[27] A magyar nemesi rendi büntetőjog kategóriáinak kialakulása nagyjából egyidős magával a nemesi renddel, és a megkülönböztetett nemesi jogállás megszűnésével, a XIX. század második felében el is enyészett. Forrásaink szerint a XIV. századtól, kivált az 1351. évi törvényektől kialakulnak tekinthető e rend mind közjogi, mind magánjogi vonatkozásaiban. A nemesi rend az ország szabad, világi birtokosainak jogi közössége, politikai érdekszövetsége volt. Az életmódban is látványosan megnyilvánuló nagy vagyoni és politikai különbségek dacára sikerült a jogi garanciák területén azt a közös platformot megtalálni és megfogalmazni, amely az *una et eadem libertas* elvében nyert közismert megfogalmazást, és amelynek nagyon markáns összetevői voltak a büntetőjog területén érvényesülő szabadságok. Fontos tudni, hogy a nemesi rend a maga kiváltságait a kor egyetemes kultúrnyelvén (azaz latinul) rendre a szabadság (*libertas*) szóval illette, s nem az egyházi rendet megillető különjogokra használt *privilegium* kifejezést használta.

[28] Ez a rendi büntetőjog arra az öntudatra épült, hogy a nemesi rend tagjai személy szerint leszármazottai és így örökösei a honfoglalók hajdanvolt szabad társadalmának, amelyen belül felettes bírói közhatalom (feltehetően valóban) nem létezett, a jogvitákat az érintettek maguk intézték el. Már az Aranybullában is olvasható az a jogigény (ott még csak királyi szolgákról volt ugyan szó), hogy nemes ember felett csak a király ítélhet. A nemesség közjogi felfogásában ugyanakkor király és nemesség egymással fogalmilag komplementer viszonyban álltak: nemesség csak a király, királlyá csak a nemesség tehet:

Neque enim princeps, nisi per nobiles eligitur, neque nobilis, nisi per principem creatur, atque dignitate nobilitari decoratur. [Mert a fejedelmet is csak nemesek választják, és a nemeseket is csak a fejedelem teszi azokká, s ékesíti nemesi méltósággal.]^[12]

Egyedül a király idézhette tehát bírói széke elé a nemes embert, de megfordítva is igaz volt: a nemesnek jogában állt panaszával a királyhoz fordulni. A nemesi renden belül egy gondosan felépített jogszolgáltatási autonómia működött, amely szervesen illeszkedett a középkori jogrend személyi alapon disztinváló világába. A nemesi rendi büntetőjog intézményei tehát szabály szerint csak azokra a jogvitákra voltak érvényesek, amelyekben mindkét fél nemesi jogállású volt.

[29] A nemesi rendi büntetőjognak nem alakult ki semmiféle rendszerezett jogelmélete. Ez nem meglepő, hiszen effajta jogág más rendek jogi kultúrájában, normarendszerében sem különült el. A modern értelemben vett büntetőjog az újkori Európa jogtudományának terméke. Az antik római jog ugyan kidolgozott számtalan olyan jogintézményt, amely a polgári büntetőjognak is sajátja, ám a középkorban ezek az ismeretek rejtve maradtak, a társadalmi realitás nem is indokolta és nem is igényelte az ókori normák adaptálását. Az újkori fejlődés pedig a maga útján haladt, s bár ez az egyetemeken kifejlődött tudós-jog nemcsak ismerte, hanem bizonyos mértékig épített is a jusztiniánuszi jogra, egészében mégis autonóm módon bontakozott ki.

[30] A középkori büntetőjogunk összefoglalását is adó *Tripartitum* (Hármaskönyv) szemlélete, szóhasználata és a nevesített intézmények eligazítást adnak arra nézve, miként próbálták eleink

számba venni a büntetőjogi szabályozás alá vont eseteket. Megállapítható, hogy általános büntetőjogi alapelvekről szó sem esik, lényegében csak a legfontosabb tényállások szerepelnek Werbőczy nagy művében. Összefoglalóan három közös vonás emelhető ki:

- A *Tripartitum* egészének nagyon határozott magánjogias karaktere van, s ehhez illeszkednek a büntetőjogi passzusok is. Másként fogalmazva: amikor büntetőjogi jogszokásról ír Werbőczy, akkor döntően azokat említi, amelyeknek szoros kapcsolata van magánjogi tradíciókkal, és ezt a kapcsolatot természetesen részletesen ki is fejti. Így a nemesi magánjoggal közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban álló jogsértések nagyjából tárgyalásra kerülnek, de a nyilvános gonosztettekről alig esik említés. Ez logikus ugyan, hiszen azok elkövetői tipikusan nemtelenek voltak, ugyanakkor nagyon sajnálatos, mert jól tudjuk, hogy az újkori büntetőjog ezen a vonalon, a közjogi büntető törvénykezés szélesítésének útján haladt; nagyon hasznos lett volna számunkra, ha Werbőczy a közbűntettek elleni fellépésről is részletes adatokat szolgáltat.
- A *Tripartitum* további jellemzője a processzuális szemlélet. Werbőczy elsősorban gyakorló jogász volt, nem „szobatudós”, így nagyon érthető, hogy perjogi fogalmakban gondolkodott. Nagy műve perdöntő jogtörténeti bizonyíték arra nézve, mennyire igaz a tétel: az anyagi jog bölcsője a perjog volt.
- Végül kiemelendő a büntetőjogi szabályok bizonyos csoportosítása. A Hármaskönyvön belül egzakt, önálló fejezetet ugyan nem kaptak, eléggé szétszórtan lelhetők csak fel, annyi azonban igaz, hogy Werbőczy törekedett bizonyos kategorizálásra. A csoportosítás kézenfekvő, nagyon praktikus módját választotta: a cselekményeket a büntetések felől közelítette meg, és az egyazon szankcióval fenyegetett tényállásokat sorolta egy csoportba. Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy „egy kalap alá” kerültek teljesen különböző magatartásformák pusztán a közös szankció okán. A megközelítés gyakorlatiassága azonban nem vitatható: mind jogalkalmazói, mind elkövetői oldalról nézve kétségtelenül ez volt a legfontosabb szempont.

A középkori jog tehát bűncselekménycsoportokban gondolkodott, amelynek elvi alapja a közös szankció, s hozzátehetjük, az azonos perjogi bánásmód volt. Megkönnyítette a dolgot, hogy bár a szankciók taxációja elvben nem létezett, a magyar nemesi rendi gyakorlatban mégis kialakultak bizonyos típusok, amelyek relatív homogenitása önmagában is rendi kiváltsággá szilárdult. Így például a halálbüntetést, ha alkalmazásra került, csakis pallossal lehetett végrehajtani, mert másféle halálnem súlyosan sértette volna a nemesi önértéket. Hasonló megfontolásból a testfenyítő büntetésektől eltekintettek, mert azok szintén dehonesztálók voltak.

[31] Werbőczy nagy művét lényegében perjogi kategóriákban írta meg. Olyan címet például hiába keresünk a *Tripartitum*ban, amely a nagyobb hatalmaskodás tényállásait rögzíti. Megtaláljuk persze e szabályokat, de ilyen *titulus* alatt: *De sententiarum speciebus; ac diversitatibus et executionibus (Az ítéletek fajairól, különféleségéről és azok végrehajtásáról)*.^[13] Lényegében az ítéletek súlya és tartalma együttes szempontjai alapján különböztetett jogunk nagyobb és kisebb ítéletek között; utóbbi esetén tipikusan valamilyen vagyoni szankció került kiszabásra, előbbinél viszont az alperes feje is kockán forgott. Az ítéleteknek a perbeli funkció szempontjából két fajtája volt: közbenszóló (*sententia interlocutoria*) és végítélet (*sententia definitiva*). Ehelyütt csupán az utóbbival, a pert lezáró érdemi határozattal foglalkozunk.

[32] Nagyobb ítéletnek (*sententia maior*) hívták a hűtlenségi, a főbenjáró, a becstelenségi ítéletet és azokat, amelyek 100 forintot meghaladó összegű bírságra szóltak. Ehelyütt bővebben a nemesi rendi büntetőjogot leginkább jellemző, anyagi jogi szempontból a nagyobb hatalmaskodás tényállásainak elbírálása után hozott ún. főbenjáró ítélettel foglalkozunk.

[33] A nagyobb hatalmaskodást tehát főbenjáró ítélettel (*sententia capitalis*) büntették, amely fő- vagy jószágvesztéssel járt. A két szankcióelem egymással vagylagos viszonyban állt, tehát ha az egyik kiszabásra került, a másikat nem lehetett végrehajtani. De még tovább mehetünk, mert

kettőjük között nemcsak alternativitás, hanem sorrendiség is érvényesült. Szabály szerint ugyanis a fejesztésre csak mint *ultima ratio* került sor, a felek mindenekelőtt vagyoni elégtételben kellett, hogy megállapodjanak; leginkább azért, mert ezt diktálta a józan célszerűség. Úgy is mondhatnánk, hogy a fejesztéssel való fenyegetés adott igazi tétet a perbeli egyezkedésnek. Felperes és alperes között nemcsak a per folyamán, hanem még az ítélet meghozatala után is mód volt a vagyoni elégtételben való megállapodásra. Azt írja Werbőczy, hogy az elítéltet fogságban tartó bíró előtt még három nap állt rendelkezésre a felek közötti egyezés céljából. Ha ez a határidő is eredménytelenül múlt el, sor kerülhetett a fővesztésre. Ezt a *Tripartitum* szerint a felperes hajthatta végre, aminek a valóságtartalma erősen kétséges, mert a XVI. század elején nemigen tudunk effajta magán-kivégzésekről. Ez inkább a bosszú és a kollektív felelősség akkora már réges-rég elavult intézményeit juttatja eszünkbe. Lehetséges, hogy Werbőczy itt a régi jogszokással inkább csak súlyt, komorabb árnyalatot akart adni a főbenjáró ítéletnek, mintsem a tényleges joggyakorlatot rögzítette. Ha azonban a fővesztésre bármi módon, de sor került, a „jószágpusztítás” természetesen elmaradt.

[34] A tipikusnak mondható vagyonvesztés végrehajtása nagyon figyelemreméltó: a pervesztes jószágai nem a koronához kerültek, hanem a vérdíj és a vagyon harmadrésze a felperesre szállt, kétharmada pedig a bírót illette meg. Fontos további szabály volt, hogy ez a vagyon is visszaváltható volt az alperes fiai és osztályos atyafiai által, ún. közbecsű értékben. A kiváltásra az ítélet kimondásától számított egy év és egy nap állt rendelkezésre, addig a birtokok bírói zálogban voltak. Gyakori volt, hogy az elítélt osztatlan nemesi birtokközösségben élt. Ilyenkor osztályt kellett kérni, s az ítélet hatálya csak a többiekétől elkülönített osztályrésze terjedt ki. Lényeges joghatósági szabály volt, hogy az ország nagybírái által hozott ítéletek csak a magyarországi birtokokra vonatkoztak, az erdélyi vajda ítéletével pedig csupán erdélyi jószágokat sújthatott.

[35] Kisebb ítéletet (*sententia minor*) mondtak ki – mondhatni kizárásos alapon – azokban a bűnesetekben, amelyek nem estek nagyobb ítélet hatálya alá. Pozitíve fogalmazva: a kisebb hatalmaskodásban, nyelvváltságban és bírságos bántalmazás miatt elmarasztaltakra mondtak ki ilyen elnevezésű ítéletet. A szankció mindig pénzbeli volt, és nem haladta meg a fél vérdíj mértékét.

[36] Mint arra fentebb történt utalás, a Werbőczy-rögzítette mederben haladó magyar büntető szokásrend nem az elkövetési magatartás főbb, közös jegyei alá szedte „csokorba” az egyes büntetteket, hanem a jogkövetkezmények alapján klasszifikált.

1.3.3.1. A hűtlenség

[37] A hűtlenség, pontosabban a hűtlenség bélyege (*nota infidelitatis*) volt az első és legfontosabb bűncselekménycsoport. Az elnevezés egyértelműen utal a hűbéri joggal való kapcsolatra, jóllehet Magyarországon a hűbériségnek az a jogilag precízen kidolgozott rendszere sohasem fejlődött ki, ami annyira jellemző volt Európa nyugati társadalmainak viszonyaira. Hazánkban a hűtlenség elnevezés és az általa jelölt bűncselekménycsoport akkor jelent meg, amikor már erősen eldologiasodott e magatartásforma, és mindinkább a tágan értelmezett állam elleni jogsértéseket értették alatta. A hűtlenség ezzel a tartalommal lép elének a *Tripartitum* lapjain is.

[38] A kifejezés eredeti értelme tehát a hűbéri jogból érthető meg: a hűbérúr és vazallusa közötti kapcsolat, a rendszerint esküvel is megerősített hűség megsértését jelentette. Ez volt a korai középkor társadalmában az elkövethető legnagyobb büntetés, hiszen a hatalmi struktúra „köttöanyagát” támadta, és így a feudális állam stabilitását veszélyeztette. A hűség ekkor szigorúan interperszonális jellegű volt, azaz két személy közti sokrétű, gazdag kapcsolat pecsétje. Mivel az írásbeliség eleinte nagyon alacsony szinten állt, szó sem lehetett e reláció írásos vetületéről, bár a fejlődés magasabb szintjén már ez is megjelent és széles körben elterjedt. A szóbeliség korában tehát az esküvel megpecsételt, ünnepélyes ígéretek rendszerére

épült az államo(cká)k rendezett léte, nagyon érthető tehát, hogy a kimondott szót komolyan vették és alkalmasint szigorúan szankcionálták.

[39] Nagyon lényeges fejlődéstörténeti változás, hogy míg a feudalizmus ideálisan kölcsönös viszonyai között a hűségrésztést bármelyik fél, tehát az úr is elkövethette, a rendiség korában, mire az eldologiasodás jellemzővé vált és a bűncselekmény tárgya már csak az uralkodó és a fiktív állam lehetett, a kölcsönösség elenyészett, és gyakorlatilag hűtlenséget már csak a hajdankori vazallusok utódai, a rend tagjai követhettek el. A rendi állam a hűbéri állam egyenes jogutódja, s mi sem volt természetesebb, mint hogy az uralkodók kisajátították maguknak az egykori hűbérjogok szinte teljességét. A hűbérúrt megillető jogok örököséként az uralkodó, esetünkben a magyar király, magát mindinkább az állammal azonosította, és a rendiség kifejtett korában a személyes elem már majdnem teljesen háttérbe szorult az állam ellen irányuló cselekmények gyorsan bővülő köre mögött.

[40] Általános európai jelenség volt a rendiség korában, hogy az uralkodók folyamatosan bővítették a hűtlenség (*felony* stb.) tényállásainak körét. Ezzel ugyanis több legyet ütöttek egy csapásra: hangsúlyozták főhűbérúri pozíciójukat, fokozták a közbiztonságot és növelték az állami bevételeket. A középkorban e téren a legvégsőkig elmentek, az újkorban már inkább a hűtlenségi esetek számának csökkentése figyelhető meg. Ugyanez a helyzet hazánkban is. Werbőczy idejére már több tucat elkövetési magatartást soroltak a hűtlenség esetei közé, és ezek számát csak nagyon lassan sikerült apasztani. Nagy eredménynek számított, amikor 1723-ban e bűncselekmény-variánsok számát tízben állapították meg.

[41] A hűtlenségi esetek számának gyors gyarapodása azt is jelentette, hogy természetesen egy sor olyan cselekményt is ide soroltak, amelynek elkövetője nem kizárólag a nemesi rend definitív tagja lehetett: csak példaként említem, hogy az oklevél-hamisítást az amúgy általában analfabéta nemesek közül aligha követhette el bárki is, szemben azokkal a nemtelen (= nem nemes) nótáriusokkal, akik az írás-olvasás tudományának birtokában lévén, e büntett gyakori elkövetői voltak. Más kérdés, hogy ha birtoktalanok voltak, szankcióként nem volt elkobozható fekvő jószáguk – ez a lehetőség azonban fennállott a birtoktalan nemesek esetében is, akiknek száma a középkorban még elég csekély volt, az újkorban azonban látványosan megnőtt. Elmondható, hogy a nemesi rendi büntetőjog intézményei közül a hűtlenség kimagaslik a tekintetben is, hogy az eldologiasodás folytán legmesszebb ment az elkövetői körben a nemesi renden kívül állók befogadásában, így a közbüntettek mellett a modern kori büntetőjog megalapozásában is jelentős szerepet játszott.

[42] A hűtlenség általános szankciója közismert volt: fej- és jószágvesztés. A büntetés két eleme konjunktív kapcsolatban állt egymással, tehát nem lehetett szó vagylagosságról. A bűnösnek halálbüntetéssel és teljes vagyonvesztéssel kellett számolnia. Legalábbis *de jure; de facto* ugyanis némileg más volt a helyzet. A halálbüntetés végrehajtása alól a király kegyelmet adhatott, a jószágpusztító szankcióelem azonban rendre érvényesült. Különösen így volt ez a Habsburg-korszakban, amikor a (mai szóhasználattal élve) koncepciók perke alig titkolt célja az udvari kincstár feltöltése, kegyencek birtokhoz segítése, és nem utolsósorban a politikai ellenfelek elnémitása, megfélemlítése volt. Olykor a fővesztés tényleg elmaradt, de a jószágvesztés szinte soha. Köztörténetileg talán a fejvesztéssel kapcsolatos fejlemények érdekesebbek, a jog intézménytörténeti szempontjából nézve azonban a jószágvesztés kérdése érdemel több figyelmet.

[43] A hűtlenségi ítélet személyi hatálya látszólag egyértelmű: a hűtlenségi tettel vádolt személyében lakol, a büntettségben részt nem vettek, legyenek akár rokonok, természetesen nem. Ez elvszerűen megfelel az 1231. évi XXV. törvénycikk szerinti személyes felelősség elvének, de tudjuk, hogy akadt azért kivétel. Ennek talán legismertebb példája a Zách nemzetségbeli Felicián fentebb már említett esete, akit halálra már nem kellett ítélni, mert a merénylet helyszínén tartózkodó szolgák rögtön fölkoncolták, de a fennmaradt ítéletlevélben a teljes

közeli rokonság és harmadízigen a távolabbi rokonok kiirtását elrendelték (= kollektív felelősség).

[44] A hűtlenségi ítélet időbeli és tárgyi hatálya jóval bonyolultabb kérdés. Bizonyos, hogy az ítélet jogereje a hűtlenségi cselekmény elkövetésének pillanatára tekint vissza, hatálya onnan számított. Ez a tény tehát személyi és tárgyi szempontokat vet fel: mi a jószágvesztés alá eső vagyon és mely személyi kört érint? Az elkobzás alá eső vagyon a bűnös mindenféle jogi természetű ingó és fekvő jószágára kiterjedt, tehát szerzeményi, ősi és adománybirtokára egyaránt. A királyra *de jure* visszazállt birtokokra adományt lehetett kérni.

[45] A személyes felelősség elvszerű érvényesülése azt kívánta, hogy a cselekmény elkövetése pillanatára visszavetítetten kellett megállapítani az elítélt vagyoni állapotát; ez az osztatlan birtokközösség gyakori állapotára nézve annyit tett, hogy osztályt (*divisio*) kellett tartani, és a *fiscus*ra csak a bűnös vagyona szállt. Werbőczy azonban felhívja a figyelmet arra, hogy lényeges különbség van azon fiak között, akik már éltek a hűtlenség elkövetésekor, s az utószülöttek között. Az előbbi személyi körbe tartozó gyermekek ugyanis osztoznak az atyát sújtó szankcióban, tehát nem érvényesülhet örökjoguk; a hűtlenségi cselekmény elkövetése után születettek ellenben teljes joggal örökösödnek az atyai jogokban – feltéve, hogy atyjuk királyi kegyelmet nyert.

Filios tamen intellige jam natos, et non nascituros. Nam post paternam condemnationem: seu labe infidelitatis ejus innodationem filii nascituri; in iuribus paternis (si gratiam regiam et dominium adhuc bonorum suorum paternorum consecutus fuerit) merito, riteque succedunt. [Azonban értsd itt már a született fiakat és nem azokat, akik azután születnek. Mert az atyának elmarasztalása és a hűtlenség vétkébe bonyolódása után született fiak az apai jogokban (ha atyjok a király kegyelmét s még jószágainak uralmát is megnyerte) teljes joggal örökösödnek.]^[14]

[46] A királyi kegyelem birtokjogi hatálya tehát azt jelenti, hogy azáltal az utószülöttek öröklési joga feléled, de a korábban születetteké semmiképpen sem. Azok (és más nemzetségi atyafiak) az elmarasztalással a kölcsönös öröklési állapot helyreállítása érdekében egymás közt újabb szerződéseket kellett, hogy kössenek, s ezekre királyi jóváhagyást nyerjenek.

[47] A továbbiakban a magyar rendi büntetőjog leggyakoribb tényállásait vesszük számba. A hűtlenségnek tekintett cselekmények pontosan definiált taxációja a középkorban nem alakult ki, de kiindulási alapul bátran elfogadható a *Tripartitum*-féle felsorolás (Trip. I. 14.). Tartalmuk, pontosabban (ma így mondanánk:) a veszélyeztetett jogi tárgy alapján e bűncselekményeket az alábbi módon csoportosíthatók.

1.3.3.1.1. Felségsértés

[48] Kétségkívül a felségsértés (*crimen laesae maiestatis*) az első és a hűtlenség eredeti jelentésére legközvetlenebbül utaló magatartásforma. Elköveti, aki a király személyére kezet emel, fegyverrel vagy méreggel életére tör, avagy erőszakkal behatol abba a házba, ahol a fejedelem tartózkodik. A védett alanyi körbe tartozott természetesen a király személyén kívül annak családja is, bár a közelebbi személyi kör már bizonytalan. E tényállásra lásd fentebb a Zách Felicián-féle esetet. Ide vonható a Hunyadi László-féle eset is, akinek kivégzése jogi hátterét illetően az elmarasztalás jogcíme szintén a felségsértés volt, hiszen Cillei Ulrik lekaszabolása idején a nándorfehérvári vár vendége volt az oda látogató király, így a király tartózkodási helye megalapozhatta az egyébként nyilvánvalóan rosszhiszemű jogi értékelést.

1.3.3.1.2. Ország elleni büntettek

[49] Elköveti, aki nyíltan ellene szegül az alkotmány (*status publicus*), a király és a korona hatalmának. Ez a formula meglehetősen absztrakt, bár világos rendelkezés. Feltűnő, hogy Werbőczy akkurátusan különválasztja a talán leginkább alkotmánynak fordítható közrend elleni támadást a király ellenitől, sőt a koronát önállóan említi. A Szent Korona alkotmányelméleti fogalmáról amúgy is részletesen ír, az itt olvasható rövid utalás azt bizonyítja, mennyire kidolgozott koncepciója volt a *Tripartitum* szerzőjének.

[50] Hasonló megítélés alá esnek azok, akik idegen martalócokat, zsoldosokat hoznak az országba. Ide sorolták a végvárok feladóit, az ellenséggel cimborálókat, azoknak fegyvert, élelmiszert szállítókat. Ez a tényállás akár közbűntett is lehetett. Azt példázza, hogy effajta büntettet közrendű is elkövethetett, de itt a minősítés inkább tárgyi oldalról történt: mivel itt egyértelműen az ország személyi és vagyoni értékei kerültek súlyos veszélybe vagy szenvedtek kárt, indokoltnak látszott a hűtlenségi körbe sorolás.

[51] Végül ide vehetnénk azokat is, akik közoltalmat vagy szabad közlekedést biztosító levelet (*salvus conductus*) sértenek meg. Ezzel kapcsolatban tudnivaló, hogy a közép- és az újkorban az országon belüli bátorságos közlekedéshez a fentebb írt menlevélre volt szükség. Ennek kibocsátója (király, főúr, valamely hatóság) igazolta a levél birtokosának kilétét és általában szavatosságot is vállalt érte. Ez által egyfajta közösséget vállalt a menlevéllel utazóval, így annak durva megsértése a *salvus conductus* kibocsátójának sérelmét is jelentette. Ez a cselekmény tehát az országba szabályosan és jogszerűen, „személyi igazolvánnyal” vagy „útlevelel” utazókat támadta, áttételesen pedig az ország elfogadott közrendjét, annak egy fontos részletszabályát.

1.3.3.1.3. Eretnekség

[52] A rendi büntetőjog egyik jellemző vonása volt az egyébként önállóan működő szentszékekkel, pontosabban az egyházi bíráskodással való kapcsolat. Bár a két bírósági fórumrendszer módszeresen különválasztott formában működött, viszonylag jól meghatározott kompetenciák mentén, ez nem jelentette azt, hogy ne lett volna közöttük határterület. Ez annyit jelentett, hogy több jogviszony, köztük büntetőjogi tényállások megítélésére is egyaránt jogot formáltak.

[53] A szentszéki bíróságok ügyköre egyik kitüntetett területének számítottak a keresztény hit tisztaságával kapcsolatos perek. Az itt szóban forgó eretnekség megítélése elsősorban egyházi illetékességbe tartozott, de az állam jogrendjét is kimagaslóan veszélyeztető jellege miatt az állami büntetőjog is üldözte. Volt egy további ok is, ami miatt nem kizárólag szentszékek jártak el ilyen ügyekben: ez pedig az a gyakori tény volt, hogy a bűnösnek talált vádlottnak ez esetben a legsúlyosabb büntetéssel kellett szembenéznie. A halálbüntetés kiszabása és főleg végrehajtása pedig már kívül esett az egyházi bíráskodás tevékenységi körén. A leggyakoribb módja tehát az volt az eretnekpereknek, hogy az eretnekség tényét szentszék állapította meg, majd átadta a bűnöst a világi hatóságoknak, ahol nyilvános gonosztevőként kezelve a szerencsétlent, sok jogi garancia már nem állt rendelkezésére, és a statáriális világi eljárás lényegében csak a szankció végrehajtását jelentette.

[54] Az eretnekségnek hűtlenséggé minősítése tehát kiválóan példázza a keresztény jogrend azon vonását, hogy világi és egyházi intézmények karöltve jártak el a perbefogottakkal szemben. Az eretnek mozgalmak idején szinte hisztérikus fellépés volt tapasztalható. A keresztény hitre veszélyesnek látszó felfogásokkal szemben maguk a pápák léptek fel nagyon energikusan, és követelték az uralkodóktól, így a magyar királyoktól is az eretnekek kiirtását. Az eretnekséggel megvádolt személyek ellen tehát szabályos perekben született ítélet, ahol persze a vádlottnak a „menekülésre” nem mindig volt reális esélyük. Megjegyzendő még, hogy Werbőczy csak a „nyilvános eretnekekről” (*publici haeretici*) beszél a hűtlenség kapcsán, azokról, akik egy kárhozottatott vallásfelekezethez tartoznak. Egyes konkrét, „megtévedt” személyeket is nyilvánítottak szentszékek eretnekeknek és megfelelő egyházi szankcióval sújtottak is, ők azonban nem minősültek egyszersmind hűtlennek. A magyarázat egyértelmű: konkrét, elszigetelt esetek a keresztény állam stabilitását nem veszélyeztették, szemben az eretnekmozgalmakkal, a római egyházzal szembeszegülő vallási közösségekkel, amelyek már nagy

kihívást jelentettek az államnak is.

1.3.3.1.4. Oklevél-, pecsét- és pénzhamisítás

[55] E három bűncselekmény külső megjelenési formáját tekintve egymástól ugyan nagyon különbözik, mégis egybefűzi őket az a közös vonás, hogy mindhárom súlyos állami érdeksérelemmel jár, sőt a pénzhamisítás még állami monopóliumot is sért. Történetietlen szóhasználattal élve úgy is mondhatnánk, hogy ezek intellektuális bűncselekmények, mert csak a társadalom legfelkészültebb elméleti és ügyeskező „szakemberei” voltak képesek elkövetésükre.

[56] A sajátos nyelvi tudás képessége főleg az oklevélhamisítás esetén volt elengedhetetlen. Tudnivaló, hogy a középkorban, de még az újkor évszázadaiban is, a társadalom elsöprő többsége írástudatlan volt. A nyomtatás feltalálása és általános elterjedése idejéig Európa kézzel írt. E kézzel írt kódexek és más iratok elolvasása azért sem volt egyszerű mesterség, mert a középkori írástudomány kifejlesztői rendkívül bonyolult rövidítésrendszert dolgoztak ki, amely több ezer jellel dolgozott. Az egyes iratkészítők persze felkészültségüktől is függően használták ezt az írásrendszert, de tény, hogy egy gyakorlott író több ezer, de legalábbis több száz jellel dolgozott. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy mindez tipikusan latin nyelven történt, könnyen megérthető, hogy az írás-olvasás valóságos titkos tudomány birtoklásának, majd hogyanem okkult mesterségnek számított. A gyakorlatban elég élesen el is vált egymástól az írás és az olvasás készsége: sokkal többen tudtak olvasni, mint írni. Szinte fölösleges is mondani, hogy leginkább az egyháziak voltak e tudomány birtokában, ám a királyi kancelláriá(ko)n, bíróságokon a középkor végére már jelentős számban találni világiakat is.^[15]

[57] Az oklevél-hamisításhoz tehát a fenti képességek magas szintű ismerete nélkülözhetetlen volt, hiszen nem pusztán egy irat lemásolását kellett elvégezni, hanem új, megváltoztatott tartalommal egy másikat készíteni. E büntett elkövetőjének minimálisan az alábbi kritériumoknak kellett megfelelnie: a latin nyelv kifogástalan ismerete, az írás-olvasás készsége, és leggyakrabban olyan munkaköri pozíció, ahol ármányos tettét kézenfekvő körülmények közt hajthatja végre. Tudnivaló, hogy nem bármiféle iromány meghamisítása minősült oklevél-hamisításnak, hanem csak az, amely jogilag releváns tényeket rögzítő írásban testesült meg. Az oklevelek meghamisítása azért is kerülhetett a hűtlenségi esetek közé, mert leggyakrabban birtokjogokat érintő írásokkal kapcsolatban merült fel. A birtokjogok pedig a magyar királyi adományrendszer masszív térhódítása következtében a középkor végére már nagyobbrészt, közvetve vagy közvetlenül a királyi háramlás jogát (*ius regium*) sértette. Nagyon könnyen érthető tehát, miért fenyegették fej- és teljes jószágvesztéssel azt az összességében kevés számú írástudót, akik potenciális elkövetői voltak e büntettnek.

[58] A pecsét-hamisítás gyakran társult az oklevélhamisításhoz, aminek oka szintén az analfabetizmusban keresendő. Ha ugyanis az oklevélben foglaltakat egyszerű halandó nem is tudta elolvasni, értelmezni, legalább annyit könnyen felismerhetővé kellett tenni, hogy ki az oklevél kibocsátója: ez egyrészt fontos orientációt jelentett, másrészt azonnal biztosította a kívánatos tekintélyt az adott oklevélnek. Ehhez – az oklevéllel szemben –, mindenki számára nagyon könnyen felismerhető és azonosítható képi ábrázolás kellett, és ezt biztosította a pecsét. Ennek ábrája természetesen birtokosaitól függően mindig különböző, és általában elég egyszerű volt. Mindebből adódóan a pecsét-hamisítónak technikailag aránylag könnyű dolga volt, hiszen csak másolatot kellett készítenie a pecsétnyomóról, és máris használni lehetett a talmi autoritást. A pecsét-hamisítás azért kapcsolódott leggyakrabban az oklevélhamisításhoz, mert a szabályos oklevélhasználatot kellett utánozni. A rendes jogéletben a nehezen és kevesek által kibetűzhető írások hitelesítését volt hivatott szolgálni a pecsét, ráadásul szabály szerint nem is egy, hanem egy-egy jogügyleten legalább kettő, de például végrendeletek és tudományvételek alkalmával akár tucatnyi is szerepelhetett. Az oklevélhamisítónak tehát leggyakrabban pecsét-hamisításhoz is kellett folyamodnia, vagy ilyen feladatra alkalmas cinkos segítségét igénybe vennie.

[59] A pénzhamisítás számos tekintetben különbözik a fenti tényállás-párostól. Itt kifejezetten és közvetlenül az állam gazdasági, monetáris érdekei sérültek vagy kerültek legalábbis veszélybe. A

pénzverés tipikusan állami monopólium volt, tehát a pénzhamisítás alatt pontosabban fogalmazva a jogosulatlan pénzelőállítást is érteni kell. Bár ritkán fordult elő, de elvben nem volt kizárt, hogy az elkövető a hivatalosan forgalomban lévő pénzeknél jobb minőségűt, azaz magasabb nemesértartalmú állított elő és hozott forgalomba. Főleg ebben az esetben érthető, hogy miért sérült az állami érdek: a pénzváltókat ugyanis a nemesfém tartalom érdekelte, nem a műhely, ahol készült. Tudjuk, hogy a monopólium biztos tudatában élő uralkodók gyakran nyúltak a pénzrontás eszközeihez, ami pénzpolitikai szempontból általában vitatható volt, de jogilag teljesen megengedett.

[60] A pénzhamisítás elkövetésének ősidők óta két formája létezik: a pénz jogtalan előállítása és a forgalombahozatal. Bármelyik magatartás elkövetése önmagában is elegendő a teljes büntetéshez. Általában a hamis pénz mennyisége az előállítás alkalmával nem sokat nyomott a latban, a forgalomba hozatalnál viszont annál inkább. Utóbbi esetben a bizonyítás is elég nehéz volt, hiszen a vádlottak rendre azt állították, hogy sejtelmük sem volt arról, hogy hamis pénz került a kezükbe. Jó technikával előállított és a hivatalossal nagyjából egyező nemesfém tartalmú pénzeknél objektíve nem is lehetett elvárni az árucere-forgalom szereplőitől, hogy felismerjék a hamis pénzt. Ezért a bírósági gyakorlat a középkorban inkább a hamis pénz előállítóit büntette, a forgalmazókkal szemben pedig elterjedt volt a szelídebb ítélkezés.

1.3.3.2. Hatalmaskodás

[61] Nemesi rendi büntetőjogunkat talán ez a bűncselekménytípus jellemezte leginkább. Ennek magyarázata, hogy mind az elkövetői, mind a sértetti oldalon szabály szerint csakis nemesi jogállású személy állhatott. Ide tehát azok a jogsértések tartoztak, amelyeket nemes követett el nemes ellen. Világos, hogy ezért történelmileg attól a kortól beszélhetünk hatalmaskodásnak minősített tényállásokról, amikor a nemesi rend és annak társadalmilag elfogadott kiváltságai kialakultak és megszilárdultak. Ez az időszak a XIV. századra, az Anjouk uralkodása idejére tehető. Európai párhuzama leginkább az ún. lovagi magánharc volt, amelynek visszaszorítására a német királyok és más uralkodók is szinte folyamatosan törekedtek, változó sikerrel.

[62] A hatalmaskodásnak két formája alakult ki jogunkban, főleg a jogsértések súlyossága szerinti értelmezésben: a nagyobb (*actus maioris potentiae*) és a kisebb hatalmaskodás (*actus minoris potentiae*). Törvényhozásunk már Zsigmond alatt kifejezésre juttatta e distinkciót [1435. évi (II.) IV. és V. tc.], a Mátyás király által kiadott *Decretum maius* (1486. évi XV. tc.), majd ennek nyomán a *Tripartitum* (II. 42. 5. §) névleg is meghatározta a nagyobb hatalmaskodás öt típusesetét (*quinque casus*). Az elkövetési magatartások részint vagyoni értékeket károsítanak vagy fenyegetnek, részint az élet és testi épség ellen irányulók. Alább a nagyobb hatalmaskodás eseteivel foglalkozunk bővebben, amit indokol az a körülmény, hogy az egykorú jogi megközelítés is ezt részletezte, s ami nem minősült ilyen tényállásnak, azokat „kizárásos alapon” kisebb hatalmaskodásként kezelték, és ún. kisebb ítélettel sújtotta.

1.3.3.2.1. A főbb elkövetési formák

[63] A híres „öt eset” meglehetősen absztrakcióval foglalta össze azokat a jellemző elkövetési magatartásokat, amelyek megvalósították ezt a „nemesi” büntetést:

1. Nemesember házána megtámadása. E tényállás legfontosabb jellemzője, hogy az erőszakos megnyilvánulás félreérthetetlen, ám a nemesi kúria, udvarház stb. elfoglalása, birtokba vétele nem feltétel.
2. Nemes birtokainak elfoglalása. Itt a jogsértés megnyilvánulhat alattomban, rejtve maradhat, a nyíltan gyakorolt erőszakos magatartás megléte nem szükséges.
3. Nemes jogtalan letartóztatása. A *Tripartitum*ban foglalt nevezetes *Primae nonus* (I. 9. 1. §) világosan rögzítette a nemesi kiváltságok egyikeként azt a perjogi előjogot, hogy nemes embert ellene indított perbe csak idézni lehetett. Ez is a nemesi jogállás magánjogias karakterét domborította ki,

hiszen még hűtlenségi perben is csak ilyen módon lehetett a vádlott nemeset bíróság elé „invitálni”. Két fő kivétel említhető, amikor a letartóztatás jogszerű: marasztaló tartalmú ítélet és nyilvános gonosztett elkövetése. Utóbbi eseteit Werbőczy felsorolja: gyilkosság, falvak felgyújtása, tolvajlás, rablás vagy útonállás, és az erőszakos paráznság (I. 9. 2. §). Ilyenkor az elkövető *ipso facto* mintegy eljártssza nemesi jogállását, önmagát degradálja, őt tehát akár nemtelen is elfoghatja, de csak *in flagranti*. A tettenérés tehát fontos kritérium, hiányában feléled a kiváltságos nemesi jogállás.

4. Nemes ember megverése, megsebesítése. Ez a személy tetteles bántalmazásának enyhébb típusa. A kisebb hatalmaskodásoktól való elhatárolása alkalmasint nem egyszerű, csak a konkrét jogesetek szintjén dőlt el, hogy a bíró kisebb vagy nagyobb ítéletet hozott.
5. Nemes megölése. Kétségkívül ez volt a legfontosabb *casus*, egyszersmind megítélésében a legbonyolultabb jogi szempontok alkalmazását igénylő. Elhatárolási szempontból elsősorban a gyilkosságtól való eltérésre kell koncentrálni. Utóbbi a *Tripartitum* szóhasználatában *homicidium deliberatum*, míg a hatalmaskodás keretében elkövetett emberölés *interemptio*. Bár az egyszerű emberölés is lehetett természetesen szándékos, az egykorú jogi szemlélet éles különbséget tett a nyilvános gonosztettnek számító gyilkosság és az emberi élet kioltásának eme változata között. Pontos és egykorú fogalmi különbségtevést persze nem találunk a forrásokban, a fennmaradt jogesetek mégis azt bizonyítják, hogy bíráink eléggé következetesen választották szét a kétféle alakzatot. Gyilkosságot is el lehetett követni nemesek között, tehát az alanyi szempontok önmagukban nem magyarázzák az eltérést. A különbségtevés alapja nem is a szándékosság volt, hanem az elkövetés módja, célja. A nyilvános gonosztettek közé sorolt gyilkosság alkalmával látványos erőfölény nyilvánult meg az áldozattal szemben, továbbá gyakran előre megtervezett cselekményről volt szó. Mindeme szempontok mellett a sértett és elkövető között a jogsértés alkalmával fennállott konkrét szituáció döntött alapvetően a minősítésben; ha a felek között valamiféle „esélyegyenlőség” megállapítható volt a lovagi magánharc nagyon tágra értelmezett szabályai szerint, akkor hatalmaskodás történt.

1.3.3.2.2. A szankció

[64] A nagyobb hatalmaskodás büntetése: fej- vagy jószágvesztés. A két szankcióelem alternatív viszonyban van egymással, vagyis együttesen nem alkalmazhatók. A vagylagosság közelebbről és praktikusán azt jelentette, hogy az ilyen perekben valójában a felek közötti egyezkedés folyt az elégtétel mértékéről, s csak az alku teljes megghiúsulása esetén kerülhetett sor halálbüntetésre. E per nagyon tipikus példája a klasszikus akkuzatórius eljárásnak, hiszen a bíró eléggé passzív szerepet játszik, a felek alkupozíciója nyilvánvaló, és a bizonyítási eszközök között is gyakoriak a formálisak, főleg az eskük. A halálbüntetés inkább arra szolgált, hogy mintegy jelezze a per súlyát, a tét komolyságát. Werbőczy ráadásul arról tudósít, hogy a halálbüntetést a felperes hajtja végre a számára kiszolgáltatott alperesen. Erre azután kerülhetett sor, hogy a sikertelen egyezkedést követően a bíró marasztaló ítéletet hozott, és annak keltétől számított egy éven belül letartóztatta az alperest, három napig fogságában tartotta, s ezalatt sem jött létre egyezség (Trip. II. 55. § 3.). A középkor forrásszegény korai évszázadaiban esetleg lehetett ilyenre példa, de a XVI. századtól effajta magán-kivégzések már nincsenek adataink. Különösen, hogy az újkorban a nagyobb hatalmaskodási pereket többnyire a Királyi Tábla folytatta le: ha királyi bíróság járt el és hozott ítéletet, akkor természetesen a végrehajtásról is gondoskodott. A (bárhogyan is) kivégzett alperes vagyona teljes mértékben osztályosaira, örökösire szállt. Kivételt azok a vagyontárgyak képeztek, amelyek az elmarasztaltnál elfogásakor voltak: ezek a bírót illették.

[65] A büntetés tipikus és leggyakoribb módja tehát vagyoni jellegű volt. A jószágpusztító szankció ingó és fekvő jószágokra egyaránt vonatkozhatott. A megítélt vagyoni büntetés tárgyaként meghatározott fekvőjószágok lényegében bírói zálogba kerültek, ahonnan az osztályos atyafiak azokat a bíró által meghatározott határidőn belül közbeeső értéken kiválthatták. Mivel a birtok mindig nagyobb értéket jelentett, mint a készpénz, ezért leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a hatalmaskodási perekben jellemzően pénzbüntetés kiszabására került sor. Sikeres perújítás és királyi kegyelem híján a pervesztes

nem válthatta vissza az ítélet hatálya alá eső vagyonát. A megítélt vagyoni büntetés 2/3-1/3 arányban illette meg a bírót és a felperest. Ebből látszik, hogy a közhatalmat képviselő bíróság kétszer akkora mértékben részesedett a megítélt jóvátételi összegből, mint a károsult. Beszédes példája ez annak a folyamatnak, hogy a peres felek közötti jogvitában megítélt vagyoni kártérítésből a közhatalom mindinkább nagyobb részt hasított ki magának – de ugyanez a közhatalom ezek szerint a rendi korszak évszázadain át megengedte a hajdanvolt egyezkedés (*compositio*) intézményének továbbélését.

1.3.3.3. Becstelenség

[66] Elnevezésében (*infamia*) és bizonyos fokig tartalmában is római jogi eredetű bűncselekménycsoport. Annak a ténynek világos bizonyítéka, hogy a középkori jogi szemlélet nem elégedett meg egyes emberi magatartások „egyszerű” pönalizálásával, hanem elutasító erkölcsi felfogásának kiegészítő szankciók alkalmazásával adott nyomatékot. A becstelenség azokat a kiemelkedően erkölcstelen tényállásokat jelölte, amelyek körében fontosnak tartották az elítélt erkölcsi státuszának nyilvános leminősítését. Mivel a középkor embere viszonylag kis közösségekben élt, a nyilvános megszégyenítéssel illetett személy cselekményéről szinte mindenki tudomást szerzett.

[67] A becstelenség általános szankciói látványos, megszégyenítő büntetések voltak: az elmarasztaltnak tarka ruhában, fedetlen fővel és mezítláb kellett járnia (városokban inkább pellengrére állítás, kalodába, székenketrecbe zárás dívott). Emellett számottevő jogi hátrányok is érték az elítéltet: öröklésre való képtelenség, gyámság vállalására és közhivatal viselésére való alkalmatlanság, felperesi perképtelenség és a tanúskodás jogának elvesztése. Mind a dehonesztáló, mind a perjogi szankciók, különösen pedig ezek együttes alkalmazása gyakorlatilag az elítélt társadalomból való kirekesztését eredményezte. Az egyházi bíróságok által alkalmazott kiközösítés (*excommunicatio*) világi párjaként tekinthetünk erre a szankciócsoportra. Az is kitetszik, hogy a közösség vagyoniilag tehetős, kiemelkedő társadalmi státusú és teljes jogképességű tagjaira nézve volt ez a bűncselekménycsoport és a rájuk kimért szankciók különösen hátrányosak – nekik volt mit veszíteniük... A továbbiakban a tipikus tényállásokat vesszük sorra.

1.3.3.3.1. Ludasok

[68] A mai köznyelvünkben „hibás, bűnös, csínytevő” jelentésű *ludas* szavunk eredeti értelme súlyos gonosztetre utalt. A *ludas* nem bármiféle, hanem meghatározott büntett elkövetője: esküszegő, hitszegő volt. Az esküvel megerősített, ekként ünnepélyes (gyakran bíróság előtt tett) kijelentés, ígéret (= a hit) megszegése a középkori szemlélet számára a legsúlyosabb bűnök egyike volt. Ennek mélyebb magyarázata abban rejlik, hogy a kimondott szó spirituális többlettartalmat hordozott. Minden archaikus jogban vallási dimenziója is volt a jogi cselekményeknek, az eljárásnak, amit a zsidó-keresztény Szentírás is megerősített. Elég, ha arra gondolunk, hogy a Teremtő kimondott szava által alkotta meg a világot. A kimondott szó tehát a régi korok emberének jóval több volt, mint „kommunikációs eszköz”.

[69] De mi köze mindehhez, jelesül a hitszegéshez az inkább ostobaságáról, mintsem csalárdságáról nevezetes lábasjóságnak? A jogtörténeti eredő Hellász. Az ókori görögök szokása volt Zeuszra esküdni, ami így hangzott: *ton Zéna*. Olykor azonban tréfából vagy kifejezetten hamis szándékkal így mondták: *ton khéna*, ami a „Zeuszra (mondom)” helyett a libára utalt, persze tisztán a hasonló hangzás adta félrehallhatóság kihasználása végett.^[16] Az elkövető így esküdött is, meg nem is, szándéka szerint mindenestre félrevezette környezetét. A „lúdra esküdni” tehát már a régi görögöknél azt a jelentést vette föl, hogy „hamisan esküdni”. A középkorban latin nyelvi közvetítéssel jutott el hazánkba, és a *Tripartitum* is így említi: az *aucarius* magyarított megfelelője, a *ludas* tehát a hamisan esküt tevő.

[70] A hitszegő mint *persona infamis*, az általános becsületvesztő büntetések valamilyen fajtáját is el

kellett, hogy szenvedje. A fentebb már említett, Európa-szerte szokásos szankciók alkalmazása mellett itt ismét szerepet kapott maga a liba. A bűncselekmény jelentését magyarázandó, szemléltetendő alakult ki az a középkori magyar szokás, amidőn az ilyen személy nyakába dögölt ludat vagy ludat ábrázoló szégyentáblát akasztottak. Az így megszégyenített ember látványa gyökereztetette meg nyelvi emlékezetünkben *ludas* szavunk átvitt, a libához ma már semmiben sem kapcsolódó értelmét.

1.3.3.3.2. Hűtlen gyámok

[71] A gyámság rendi korszakunkban kiemelkedően fontos jogintézmény volt, mivel az évszázadok során állandósult háborúk miatt nagyon sok fiatalok maradt apa nélkül. A nemesi társadalomban pedig ez komoly veszélyt hordozott magában, hiszen a nemesi létmód alapja, a birtokok felelőtlen kezelése családok, alkalmasint nemzetségek megélhetését veszélyeztette. A gyám jogállása megközelítette a teljes jogú birtokosét, ami a visszaélések lehetőségét igen megnövelte. A gyám gyakran a rokonság tagjai köréből került ki, személye és helyzete nagyfokú bizalmat élvezett; e bizalom eljátszása eredményezte az infámissá nyilvánítást.

[72] Hűtlen az a gyám, aki gyámoltja ügyeit helytelenül intézi, vagyonát helytelenül kezeli, és eljárásával kárt okoz. Két konjunktív elem megvalósulása szükséges tehát a bűncselekmény megvalósulásához: a szándékos vagy gondatlan ügykezelés és az e magatartással okozati összefüggésben álló kár bekövetkezése. Az e körben alkalmazott speciális szankció anyagi természetű volt: a bűnöst az okozott kár kétszeresében marasztalták el.

1.3.3.3.3. Vértagadók

[73] Az ősi társadalmak legfontosabb jogi hagyatéka régi jogunkban az ősiségnek (*aviticitas*) nevezett jogintézmény volt. Ennek lényege, hogy a nemesi családok vérségi kapcsolatban álló tagjai sajátos jogi közösséget alkottak, például a közös ősüktől származó birtokok felett kölcsönös öröklési joggal rendelkeztek, s az ilyen birtokokat csak a nemzetség valamennyi tagjának beleegyezésével lehetett elidegeníteni. A nemesi nemzetségek vér- és jogközösségben élő tagjai egymás iránt nagyfokú szolidaritással tartoztak, melynek megsértői (*proditores fraterni sanguinis*) tettükkel éppen e köteléket támadták. Általános jellemzői, hogy az atyafiakat törvényes jogaikból alattomosan kiforgatják, továbbá ilyen vagy olyan módon, közvetve vagy közvetlenül megtagadják magát a rokonságot. Werbőczy megfogalmazásában:

Fraterni autem sanguinis proditio est, fratris vel sororis, justus suis juribus per alterum fratrem aut sororem, dolosa, adumbrataque et fraudulenta privatio vel extrahereditatio (Trip. I. 39.).

Leggyakoribb elkövetési formái: ha valaki osztályosai (jellemzően fiági vérrokonai) vagy a leányág sérelmére új adományt (*nova donatio*) eszközöl ki a királytól; ha valaki leányát szintén az osztályosok sérelmére fiúsíttatni törekszik; végül, ha valaki makacsul tagadja valamely fivérével vagy nővérével fennálló rokoni kapcsolatát, ám ilyen indokkal per csak hatvan éven belül indítható.

[74] Az általános becstelenségi szankciók mellett speciális joghátrányként az elmarasztaltnak fekvő jószágai (birtokai) teljes elvesztésével kellett számolnia, mely javak (hozzászámítva még a vértagadó örökségét is) mind arra a rokonra szálltak, akit az elkövető törvényes jogaiból kitudni törekedett. Ráadásul nem csupán vagyona veszett oda, hanem élete végéig annak cselédjeként kellett dolgoznia, s csupán élelemre és ruházatra tarthatott igényt. Az utóbbi szankcióelem, a szolgának való eladás is valószínűleg egy archaikus elemként került bele Werbőczy jogkönyvébe, hiszen a személyeket egykoron áruként, tárgyként kezelő társadalmi gyakorlat a kereszténység szemléletmódjának térnyerésével fokozatosan kiszorult a gyakorlatból; mindenestre jellemző példája annak, hogy a XVI. század elején is tudtak még róla, talán valamilyen körben alkalmazást is nyert.

1.3.3.4. Hamisság

[75] A hamisságot, a társadalom jogi rendjének másokat megtévesztő magatartással károsító személyeket súlyosan elítélte a régi jogrend. E körben nevezték álorcás személyeknek (*personae larvates*) azokat, akik magukat más személyeknek adva ki, hiteles helyek (*loca credibilia*) vagy az ország rendes bírái előtt a maguk hasznára és más kárára bevallást (tipikusan: örökvallást, vagyis adásvételt) tettek. Természetesen nem tréfás megtévesztésről volt szó, hanem leggyakrabban valódi anyagi kártételről. Voltaképpen annak a magatartásnak az elítéléséről volt szó, amit a római jog ebben a tételben foglalt össze: *nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet*. A legfontosabb jogelvi különbség, hogy a régi magyar jogban kifejezetten büntetőjogi eszközökkel jártak el az ilyen jogsértőkkel szemben.

[76] Az álorcás személyekkel összejátszó, azaz rosszhiszemű hiteles helyi emberek és bírák maguk is bűnhődnek mint oklevélhamisítók és hitszegők; a káptalanok és konventek pecsétjüket, a hamisítás alkalmával jelen levők javadalmaikat veszítik el; a világi rendes bírákat főbenjáró ítélettel sújtották, fekvő jószágaikat és birtokjogaikat, valamint pecsétjüket és hivatalukat elveszítették. Elhatárolandó a hűtlenség körébe tartozó oklevélhamisítástól, a fő különbség abban jelölhető meg, hogy itt a hiteles helyi emberekre inkább mint cinkosokra tekintett jogunk, ezért nem fenyegették őket fejesztéssel – a jószágpusztító ítélet amúgy megegyezik a *nota infidelitatis* büntetésével. Speciális szankcióként a hiteles helyi közreműködők homlokára és képére tüzes pecsét bélyegét nyomták. Tudnivaló, hogy ezek a személyek jellemzően egyháziak (káptalanok, konventek tagjai) voltak, a velük szemben alkalmazott dehonesztáló büntetésnek így különös társadalmi nyomatéka volt.

1.3.3.5. Becsületsértés

[77] Ide tartoztak azok a bűnelkövetők, akiket a lovagi becsületbíróság elmarasztalt, mert becsületszó alatt tett ígéretüket nem tartották meg, vagy más becsületébe gázoltak. A lovagi bíróság a vádló vagy a vádlott egyikét mindenképpen elmarasztalta; a szankció azonban itt kizárólag a becsület elvesztése volt, az ítélet sem az elítélt, sem annak örökösei vagyont nem érintette.

[78] Nagyon lényeges és idevágó perjogi kérdés, hogy az eljáró fórum a középkorban szabály szerint a király által személyesen vezetett *curia militaris* volt. Az alkalmazott bizonyítási eszközök legfontosabbika a leginkább a korai középkort idéző istenítélet volt, jelesül a párbaj. A királyi udvarban mindig lovasbajt ítélték, amelynek kimenetele egyértelműen eldöntötte a jogvitát. A párbaj a lovagias ügyek elintézésének gyakori formája maradt az újkorban is, és némiképp a polgári kor büntetőkódexe (1878. évi V. tc.) is engedményt tett az ennek az ekkorra már büntetendővé nyilvánított cselekménynek az elkövetésében elmarasztaltak irányában, ami a szankció látványosan enyhe formájában nyilvánult meg.

1.3.3.4. Perbeli vétségek

[79] Indokolt önállóan tárgyalni azokat a jogsértő cselekményeket, amelyek kifejezetten a peres eljárások alkalmával fordultak elő. A nemesi rendet megillető négy fő szabadság (Trip. I. 9.) egyike is perjogi jellegű, ami eléggé kiemeli a nemesség jogi szemléletmódjában az eljárásjogi garanciák fontosságát; megfordítva pedig érvényesült a rosszhiszeműség megtorlása.

1.3.3.4.1. Patvarkodás

[80] A magyar köznyelvben máig fennmaradt, kissé eláltalánosított, de hasonló jelentéstartalommal továbbélő patvarkodás (*calumnia*) alatt átfogó jellegű, ravasz, csalárd magatartást értettek; jogtalan, alaptalan perlekedést, mások zaklatását jelentette. Werbőczy három fő elkövetési formáját tárgyalja.

1. Ha valaki egy dolgot kétféle szín, azaz jogcím alatt (*duplici sub colore*) vagy kétféle úton perel. Az ilyen perlekedő (vélt) igazát többféle jogcímen igyekszik egyszerre érvényesíteni, úgymond „biztosra” akar menni. Gyakori formája volt, hogy az elkövető egy birtokot zálog- és örökjogon is törekedett megszerezni, avagy bár egyazon követelést támasztott, de azt egyszerre több bíró(ság)

előtt adta elő. E csalárd magatartás elkövetésére lehetőséget a bíróságok közötti információáramlásnak a régi évszázadokban általánosan mondható gyatra állapota adott. Mivel szigorúan értelmezett és ellenőrizhető illetékességi szabályok alig érvényesültek, gyakorta előfordulhatott, hogy erőszakos, gátlástalan személyek egyszerre több helyszínen is pert indítottak.

2. Egy további esetnek számított, ha valaki már teljesített követelést perel újra, vagy pert indít olyan követelés iránt, amelyre nézve korábban az arra jogosult fölmentést adott. Főleg a női különjogok és a zálogjogok tárgyában fordultak elő efféle esetek, amidőn a fizetésre kötelezett szabadult a teljesítés alól, de utóbb mégis felélesztik a követelést; ilyenkor persze különösen gonddal vizsgálták az állítólagos teljesítés-elengedés tényét. A női különjogok azért adhattak sok esetben alapot efféle csalárd perbeli magatartásra, mert ilyenkor rendszerint eleve egyfajta perlési közvetettség érvényesült, ugyanis a nőket megillető vagyoni jogok perbeli érvényesítése jellemzően a férfiak dolga volt, így rögtön adódott a lehetőség, hogy más személyek és hamis jogcímen próbáljanak a bíróságokon célt érni.
3. Harmadjára pedig a római jogból is jól ismert ítélt dolog (*res iudicata*) esete említendő. Rendi jogunkban az antik jogintézmény érvényesülését a királyi „kegyelem” intézménye színezte. Az egyébként rendben befejezett per ellen a hagyományszabta jogban nem volt rendes perorvoslat, de a visszaűzés (*repulsio*) szabályos alkalmazását követően mód volt olyan királyi engedély kieszközlésére, amelynek nyomán lényegében perújításra került sor (Trip. II. 77. és 78; III. 11.). Aki azonban ilyen királyi engedély nélkül perelt tovább, a patvarkodás bűnébe esett.

A patvarkodásban marasztalt személy büntetése elsősorban a szóban forgó per elvesztése, e tárgyban örök hallgatás, valamint a vérdíj megfizetése, amely a hatalmaskodási perekben megismert arányban oszlott meg a bíró és az alperes között.

1.3.3.4.2. Nyelvváltság

[81] A nyelvváltság (*emenda linguae*) kisebb súlyú perbeli vétségek büntetése. Az elnevezés arra utal, hogy a bűnös egy tükröző büntetést von magára, s míg le nem fizeti a szabott összeget – fél vérdíj –, nyelve képletesen, eljárásjogi értelemben megbénul. Ez a rendi korszakban természetesen már csak jogi „bénaságot” jelentett, azaz hatályos perbeli cselekményt nem végezhetett, tehát tipikusan időleges felperesi perképtelenséget eredményezett. Lehetséges, hogy hajdan valóban kitépték a vétkes nyelvét, amely büntetést a szelídültebb gyakorlat pénzen megválthatóvá alakított át. Valójában nem könnyű az elhatárolása a patvarkodástól, mert anyagi jogi szempontból nagyon hasonló magatartásokat szankcionáltak ilyen módon. Általában úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a kisebb súlyú perbeli vétségeket nyelvváltsági, a durvább eseteket pedig patvarkodási ítélettel sújtották.

[82] A tényállás: az követte el az alapul szolgáló cselekményt, aki igazságtalan és hamis panaszt terjesztett elő, azaz alaptalanul perlekedett, hamisan eszközölt ki perhalasztást, valaki jó hírnevét kétségbe vonta, perhúzást célzó, általában nem bizonyítható kifogásokat terjesztett elő stb. Szankcióként fél vérdíjat kellett fizetni. A kereseti követelés a pénz megfizetésekor azonnal feléledt. A (lényegében) bírságon itt is 2/3-1/3 arányban osztozott a bíró és a peres fél vagy a sértett.

1.3.3.5. Bírságos bántalmak

[83] Jószerivel kizárásos alapon kikövetkeztethető, hogy rendi jogunk az olyan jogsértéseket, amelyek nem nevesíthetők az eddig tárgyalt intézmények egyikeként sem, ismét a szankció oldaláról közelítve, bírságos bántalmazásnak mondta. Természetesen ezeket is kisebb ítéletekkel mondták ki, és a pénzbüntetés mértékét a bíró teljesen szabadon állapította meg. Közös vonásként talán annyi rögzíthető mégis ehelyütt, hogy a kiszabásra került bírság összegére nézve semmiféle „etalon” nem létezett, mértéke azonban a fél vérdíjat általában nem haladta meg. Feltűnő, hogy a vérdíj milyen sokféle összefüggésben bukkan fel a rendi büntetőjogban. Gyakori szerepeltetését nagyrészt vagyoni értékmérő funkciójával

magyarázhatjuk.

1.3.4. A közjogi büntettek

[84] Már a középkor évszázadaiban eléggé általánossá vált az a szemlélet, hogy bizonyos büntettek elkövetésekor a rendi hovatartozást irrelevánsnak tekintették. Ez két szempont együttes érvényesülését jelentette: részint, hogy a szóban forgó cselekmények tárgyi súlya, mai szóhasználattal, társadalomra való veszélyessége kiemelkedő volt, részint pedig azt a meglepő gyakorlatot segítette érvényre, hogy ilyen esetekben az amúgy kiváltságolt személyek egyenesen eljátszották közjogi státuszuk adta kedvezményüket. Ezt Werbőczy is félreérthetetlenül megfogalmazta, amikor a nemesek előjogait tárgyaló nevezetes helyen (*primae nonus*) rögzítette, hogy őket szabály szerint ugyan perbe csak idézni lehet,

Megszorítást szenved azonban ez a jog büntettek és bűnügyek [*in factis causisque criminalibus*] büntettek és bűnügyek, úgymint: a szándékos gyilkosság, faluk felgyújtása, tolvajság, rablás vagy haramiaság, sőt az erőszakos paráznaság eseteiben is, amelyekben a nemesség tisztségét, címét és szabadságát mindenki elveszti. És így az ilyent a tett színhelyén parasztkézzel is szabad mindig letartóztatni és kihágásához képest elmarasztalni és megbüntetni^[17] (Trip. I. 9. 2. §).

[85] Alanyi oldalról tekintve tehát az mondható, hogy a társadalmi békét legsúlyosabban megbontókkal szemben gyors és kíméletlen eljárás indult, amely helyi bíróságok előtt zajlott, alkalmasint statáriális jelleget öltött, kevés jogi garancia mellett folyt, és szociológiai szempontból jellemzően a kiváltságokkal nem rendelkezők közül kerültek ki az elkövetők. Mindeme szempontok együttesen pedig azt eredményezték, hogy az efféle eljárások leggyakrabban írásbeli feljegyzések híján zajlottak, vagyis részletes és megbízható adatoknak igencsak híján vagyunk – éppen ezért a büntetőjogi intézmények elemzése terén csak nagyon óvatos megállapításokat tehet a jogtörténész.

[86] A közjogi, vagyis személyválogatás nélkül elbírált bűncselekmények klasszifikációjával még annyit sem törődött Werbőczy, mint a nemesi rend büntetőjogának bemutatásával. Követte korának sommás, szinte odavetett megállapításait, amikor egyszerűen nyilvános gonosztevőkről, rablókról, tolvajokról, gyilkosokról beszélt. Büntetésükről szólva, valószínűleg az országos gyakorlatot felületesen idézve írja, hogy a tolvajokat fel kell akasztani, a rablókat karóba kell húzni vagy kerékbe kell törni, a többieket pedig lenyakazni... (Trip. I. 15.).

[87] A középkor folyamán közkeletű felfogás szerint a közrendet a legsúlyosabb cselekedetekkel megzavarókat nyilvános gonosztevőknek (*publici malefactores*) nevezték. Míg a rendiség korában a társadalom tagjai különböző jogállásuk szerint várhatták – rendszerint különböző bírói fórumoktól – tetteik elbírálását, a fejlődés további folyamán az európai büntetőjogi gyakorlatban mindinkább általánossá vált az a szemlélet, hogy a cselekményeket döntően tárgyi jellegük és súlyuk szerint ítéljék meg, az elkövetői oldal alanyi sajátosságai pedig mindinkább kezdtek háttérbe szorulni.

1.3.4.1. A gyilkosság

[88] Az emberölés a büntetőjog legősibb és minden korban a legfontosabb szabályozási területei közé tartozott. Megítélésében a történelem során kezdetben inkább az eredményfelelősség érvényesült, majd fokozatosan előtérbe léptek a minősítő szempontok. Esetünkben azokat az ölési cselekményeket vesszük számba, amelyeket a közfelfogás minden korban a leginkább elítélt. Erre a gondolati fonalra fűzhetők fel mindazok a büntettek,

amelyeket az évszázadok során bármilyen okból speciális értékelés övezett, különösen a hűbériség és rendiség századaiban.

[89] A régi germán jogi tradícióban a gyilkosság (*Mord*) az emberölés minősített esetének számított, s három fő esete volt: az éjszakai elkövetés, az orvtámadás, vagy becsstelenség tekintett eszköz (méreg, tőr) használata. Közös jellemző, hogy ezekben az esetekben az áldozatnak lényegében semmilyen esélye nem volt a védekezésre, halála mintegy kivégzésnek számított. A germán-frank korban a büntetés még jellemzően a (frankoknál, longobárdoknál háromszoros, alemannoknál, bajoroknál, frízeknél, szászoknál kilencszeres) vérdíj volt, amely a későbbiekben általánossá váló állami megtorlás talaján már halálbüntetés, sőt minősített halálbüntetés volt.

[90] A magyar jogfejlődés kezdetének számító Szent István-i *decretum* idevágó, kategorikus rendelkezése (II. 12.) kizárta az egyezkedés lehetőségét és kard általi halálbüntetést helyezett kilátásba: „Valaki embert öl karddal, azon kard által vesszen el.” A karddal való sebesítés vagy annak pusztító kivonása még két további rendelkezés tárgya volt, ami mutatja, hogy a felfegyverzett személy általi erőszakos cselekményekkel szemben az állam mindenre tekintet nélkül, teljes szigorával lépett fel.

[91] A rendiség korának büntetőjogi rendelkezései sorában Werbőczy már idézett, sommás megállapítása igen jellemzőnek mondható: a gyilkosok mint nyilvános gonosztevők semmiféle jogi kiváltságra nem hivatkozhattak eredményesen.

[92] Az újkorban gyors fejlődésnek induló büntetőjog-tudománynak is köszönhető, hogy a 18. századtól mindinkább csak az előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölést tekintették gyilkosságnak. Ezt tükrözik a porosz *Allgemeines Landrecht* rendelkezései, majd a bajor büntetőkodez (1813) nyitotta meg azt a sort, amelyben a gyilkosságot már fogalmilag elválasztották az emberölés egyéb eseteitől. A fő ismérv itt is a *premeditáció*, míg az emberölés egyéb alakzataiban a harag játszik főszerepet. Az első német birodalmi büntető törvénykönyv (1871) is csak a gyilkosságot rendelte halállal büntetni. Ezen a bázison maradván is sajátos megítélés alá esett a tiltott abortusz és a csecsemőgyilkosság (*Kindsmord*), amelynek elkövetője jellemzően az anya volt, s akit a XVIII. század eleji porosz jogrend még halállal (élve eltemetéssel) rendelt büntetni, de a cselekmény megítélése a felvilágosodás hatására gyorsan megváltozott, és privilegizált tényállássá alakult.^[18] Áruklódó azonban a szóhasználat lassúbb változása: az 1851. évi porosz büntetőtörvény is még gyermekgyilkosságról (*Kindermord*) szólt, s a cselekmény megnevezése csak a birodalmi Btk.-ban szelídült meg (*Kindestötung*). Leginkább jogtörténetileg érthető annak oka, hogy a ma hatályos német Btk. is önálló tényállást (§ 217) szentel ennek a törvényi tényállásnak.^[19]

1.3.4.2. A gyújtogatás

[93] A germán népjogok még nem sokat foglalkoztak a tűzvészokozással, hiszen az életkörülmények még nem tették létszerűvé az efféle magatartások előfordulását. A magánharcnak persze gyakori velejárója volt a gyújtogatás. A gyújtogatást vagyoni jóvátétellel büntették, amely nagyobb összeg is lehetett (a *lex Ribuarica* szerint 600 schilling), ha például alvó emberre gyújtották rá a házat.

[94] Lényegesen megváltozott a helyzet a középkor további századaiban, amikor a városiasodás már komoly méreteket öltött, és a rendszerint éghető anyagokból épült házakat a századok során sajnos nem ritkán tűz pusztította el. A megtorló büntetések sorában megjelent a halálbüntetés: a *Szász tükör* szerint az egyszerű gyújtogatást lefejezéssel, az emberöléssel járó kerékbetöréssel fenyegették. A *Carolina* is minősített halálbüntetést (tűzhalál) rendelt a gyújtogatók ellen.

1.3.4.3. A testi sértés

[95] A halállal szabály szerint nem végződő bántalmazásokat a középkori jogi szabályozás az emberölésnél természetesen enyhébben büntette, a szankcionált cselekmények köre pedig nagyfokú esetlegességet mutat.

[96] A frank korban a népjogi gyűjtemények a testi sértés két fő körét ismerték attól függően, hogy vérző seb keletkezett-e, vagy csak „száraz” ütést szenvedett el a sértett. A vagyoni jóvátétel rendszerében igen árnyalt kártérítési összegek kerültek megállapításra, nyilvánvalóan a sebesítés súlyosságának mértékében. Kiemelést érdemel a kéz ujjainak levágása, ahol a hüvelykujj elvesztése szignifikánsan magasabb jóvátétellel volt honorálva.

[97] Az érett középkor századaiban a kártérítés lassan visszaszorult, utat nyitva a fizikai, megtorló szankcióknak. A súlyos testi sértések büntetése gyakran a kézfej levágása volt. A középkor évszázadainak büntetőjogi gyakorlatát mintegy összefoglaló, s utána még nagyon sokáig irányadó jogforrásnak számító *Carolina* (1532) hallgatott e tényállásról, valójában ezzel a magánosok rendelkezési körében (*iniuria*) hagyta. Említést érdemel a tiltott abortusz végzése nyomán („műhiba”) bekövetkezett női terméketlenség, ami fogalmilag ide sorolható cselekmény volt.

[98] Az újkori büntetőtörvények sorában az osztrák *Ferdinanda* (1656) még szintén nem tartalmazott ilyen tényállást, az e kútfő felhasználásával készült Bencsik Mihály-féle javaslat azonban tartalmazta a sebesítés szándékával elkövetett emberölés (*homicidium animo tantum vulnerandi*) említésekor. Az egykorú magyar nyelven is megjelent (1788) II. József-féle anyagi jogi törvényben viszont már kifejezetten ezt olvassuk: „Főbenjáró vétekbe esett az is, aki haragból, bosszúállásból, ellenkezésből, nyereségre való vágyódásból, vagy más egyéb gonosz szándékból valakit erőszakos kézzel illetett, úgy, hogy az, akire rohant, meg nem halt ugyan, de súlyosan megsebesített” (119. §). A büntetés a sebesítés súlyosságához igazodóan börtönbüntetés, amellel megfelelő mértékű kártérítés fizetése, amelynek követelésére a károsult hitvese és gyermekei is jogosultak voltak.

1.3.4.4. Rablás, lopás

[99] Az idegen dolgok jogtalan és rendszerint titkon történő elvétele a régi germán jogokban a tágan értelmezett lopás körébe tartozott. Már abban az időben megkülönböztették ettől a rablást, amely a jogszerűen birtokolt (*Gewere*) dolog nyílt és erőszakos eltulajdonítását jelentette. A támadást mindig a birtokos jogainak sérelmére követték el, hiszen modernkori (vagy a klasszikus rómaihoz hasonlítható), absztrakt tulajdon-fogalom még nem létezett.

[100] A kazuisztikus szabályozás elhatárolást is alkalmazott, így pl. megkülönböztették a lopást a jogtalan vadászattól, halászattól fakivágástól stb. A vagyon elleni bűncselekmények körében döntően az ellopott dolog értéke volt a büntetésre nézve irányadó, de említést érdemel, hogy az értékek meghatározásánál a tárgy különlegessége (szolga, marha, gabona) értéknövelő tényezőnek számított. A német hagyomány alapvetően a kis és nagy lopás fogalmi kettősségében gondolkodott. Az éjszakai, a templomban vagy kovácsműhelyben elkövetett lopás súlyosabban minősült. A súlyosabb megítélés alá eső lopás elkövetőit halállal rendelték a törvények büntetni, de a germán kori vagyoni elégtételadás rendszere az egész középkoron át jelen volt – különösen az alacsonyabb értékhatár alatti tolvajlásokra. A középkori német birodalmi törvényhozás mellékbüntetésként dehonesztáló büntetéseket (*Haar und Haut*) is kilátásba helyezett. A *Carolina* világosan elkülönítette a lopást a rablástól, bár inkább csak a szankciók súlyossága terén. A lopásnak háromféle fokozatát állapította meg: egyszerű, minősített (visszaeső, betöréses, fegyveres) és privilegizált (családon belüli, mezei vagy kerti).

[101] A koraújkori német büntetőjog művelői közül kiemelendő a lipcsei professzor és bíró, Benedict Carpzow (1595–1666), aki élesen elhatárolta egymástól a római jogi eredetű *furtumot*

a német jogban ismert lopástól (*Diebstahl*). A római jogi tradíció folyamatosan a tudományos érdeklődés figyelmében maradt, de a német jogi hagyománnyal való integrációra csak a XIX. század közepén került sor.

[102] A magyar jogfejlődés hajnalán, Szent István királyunk törvénye figyelemre méltó módon rendelkezett a lopásról (I. 31.; II. 6-7.). Ha szabad ember követte el, szolgaságra vetették, de megválthatta magát. A „visszaeső” szolgarendű tolvajt testcsonkítással fenyegették, s csak a harmadízbeni tolvajt ítélték halálra. Megjegyzendő, hogy a kompozicionális rendszer szerves részét képezte az eljárásnak, mert az elítélt személy (vagy asszony esetében a férj) rendre megválthatta a testi büntetést. Jól ismert, hogy Szent László király rendelkezései már sokkal szigorúbbak és kategorikusak voltak, s mintegy megelőlegezték a középkorban fennállt megítélést, amely a lopást elkövetőket nyilvános gonosztevőknek (*publici malefactores*) tekintette.

[103] A rablás tényállásának a lopáshoz mért különbözősége, fő specifikuma az erőszak alkalmazása volt. A középkor általános szemléletéből következően, amely a teljes nyilvánosság talaján állott, a rablást bizonyos mértékig enyhébben ítélte meg a lopásnál, amely fogalmilag titokban, rejtett módon valósult meg. A rablást egyfajta „becsületesség” jeleként értékelték, s e megközelítés jól tükröződött a büntetésekben: a kései középkorban a „sanda” lopást és a „becsületes” rablást egyformán halállal büntették, ám a lopásért a megbecstelenítő akasztás járt, a rablót „csupán” lefejezték. Ez a sajátos értékítélet a lovagi magánharc általánosan elterjedt jelenségéből nyeri magyarázatát, ahol az erőszakosságok nemcsak testi sértések, sőt halálokozásban öltöttek testet, hanem rendszerint vagyoni pusztítással is együtt jártak – ám mindez nyíltan zajlott. Ezért a szankció is egyfajta „lovagias” megfontolás alapján került megállapításra.

[104] A koraújkortól kezdődően azonban a lovagi kor lényegében véget ért, s a rablás nem minősült már egy kiváltságolt osztály sajátosan megítélt tényállásának: az lett, ami mindig is volt, azaz közönséges bűncselekmény, mindenféle rendi előjogok védelme nélkül. Az elkövetői kör is szélesedett, főleg közönséges útonálló, zsoldosok, martalócok számlájára íródtak a gonosztettek, s rájuk a törvényes gyakorlat a legsúlyosabb szigorral sújtott le. A rablást egyre inkább minősített halálbüntetéssel fenyegették. A 19. századi porosz (1851), majd a birodalmi kodifikációban (1871) a rablás legsúlyosabb eseteiben is már „csak” életfogytiglani fegyházbüntetés (*Zuchtshaus*) volt kilátásba helyezve.

1.3.4.5. Szexuális bűncselekmények

[105] A nemiséggel kapcsolatos, a társadalmi értékítélet által nemkívánatos magatartások szankcionálása a legtöbb súlyos közbűntetthez hasonlóan archaikus eredetű, ám míg a többi tényállás része a modern büntetőtörvényeknek is, e bűncselekménycsoport legtöbb tényállása a XIX–XX. századig állt fenn.

[106] Az antik Mediterráneum görög-római kultúrájában a szexuális abúzust általánosságban nem tekintették büntetendőnek. A római jog fejlődéstörténetében a klasszikus kortól jelennek meg azok a tiltott és szankcionált magatartások, amelyek a keresztény kor évszázadaiban markáns bűncselekménnyé váltak. Már a *lex Iulia de adulteriis coercendis* (Kr. e. 18.) elrendelte a házasságtörések kivizsgálását, s büntette a házasságban nem élő nővel folytatott nemi viszonyt (*stuprum*), a már addig is tiltott vérfertőzést (*incestum*) és a kerítést (*lenocinium*).^[20]

[107] A zsidó-keresztény valláserkölcsei értékrend nemcsak szilárd eligazítást jelentett a tágan vett középkor évszázadaiban, hanem közüldözés alá vonta azokat a szexuális magatartásformákat, amelyek nem voltak összeegyeztethetők a közfelfogással. A germán kor gyakorlatától indulva Tacitus tudósítását említhetjük, aki szerint „a fajtalanokokat iszapos mocsárba süllyeszti és még rőzsét is dobálnak rájuk.”^[21] Szintén Tacitus leírásából tudjuk,

hogy a germán törzsekben erős monogámia érvényesült. A – jellemzően az asszony által elkövetett – házasságtörés megtorlását a férjre bízták, aki lenyírhatta a nő haját, s a csupasz nőt rokonai szeme láttára kiűzhette a házából és az egész falun végigkorbácsolhatta.

[108] A szigorú monogámiára vonatkozó és a házasságon kívüli nemi életet kategorikusan elítélő felfogás pontosan megegyezett a római egyház erkölcsi rendjével, ezért a házasságtörés és a különböző, rendszerint a paráznaság fogalmával megragadható magatartások büntetőjogias megítélése évszázadokon át nem változott. A házasságtörés egészen az első büntetőjogi reformtörvényig (1969) része volt a hatályos német Btk.-nak.^[22]

[109] A házasságtörés mellett a vérfertőzés, erőszakos közösülés, prostitúció, kerítés, homoszexualitás és bestialitás voltak az ide vonható legfontosabb, évszázadokon át általánosan üldözött magatartások.^[23] A középkor évszázadainak jogszabályi normái és törvénykezési gyakorlata rendszerszintű képet ugyan nem mutat, de nagy eltérések sem mutathatók ki. A valláserkölcsi közfelfogást képviselő jogrend a legszigorúbb büntetéssel, rendszerint halállal fenyegette e magatartások megvalósítóit.

[110] A modern felfogás felé való elmozdulás első példjaként a Feuerbach-féle bajor Btk. (1813) említendő, amely hosszú időre megelőzte korát azzal, hogy az erőszakmentesen megvalósuló nemi cselekményeket, így a homoszexualitást is – az európai jogtörténelemben elsőként – dekriminalizálta.^[24] Az újkori magyar jogfejlődésről képet részint a kortárs jogirodalomból, a (töredékesen) feldolgozott joggyakorlatból,^[25] valamint a büntetőtörvény megalkotását célzó operátumokból kaphatunk.

2. A büntetések fajtái

[111] A történelem során a büntetni rendelt cselekményekre kimért szankciók – mint arra már fentebb több helyen utaltam – alapvető jegyeikben illeszkedtek azokhoz a jogtörténeti periódusokhoz, amelyekben az egyes bűncselekményekre kiszabott jogkövetkezmények közös megfontolás alapján kerültek megállapításra. A jogtörténeti korszakolás (bosszú – kompozíció – állami büntetőhatalom) első elemét most bővebben nem tárgyalva, a vagyoni elégtételadás és az állami büntetőjog jellemző büntetési formáit tekintjük át.

2.1. A kompozíciós büntetési rendszer

[112] Az államra még nem szerveződött, vagy annak kezdeti fázisában élő indoeurópai társadalmak az egyéni vagy közösségileg gyakorolt bosszút meghaladására törekedve az egyezkedés útján megvalósuló vagyoni elégtételadás rendszerét hozták létre, s elmondható, hogy az évszázadokon át kielégítően szolgálta a közrendet. Legfontosabb adataink a *leges barbarorum* joggyűjteményeiből (*Volksrechte*) valók, amelyek valóságos vérdíj-táblázatokba rendezhető, alapos és nagyon részletes információkat őriztek meg Európa korafeudális korszakából.^[26] Hazánkban Szent István második dekrétuma őrzött meg számos, figyelemre méltó rendelkezést, amelyek a kompozíció gyakorlati jelenlétét bizonyítják. Általánosan érvényesült, hogy mivel a társadalom még döntően szabad és egymással megközelítően egyforma jogállású tagokból állt, ezért az elkövető státuszát leggyakrabban nem is említették, hanem szinte a modern törvények szóhasználatát idézve az „aki” kifejezéssel utaltak az elkövetőre, aki ezekben a tényállásokban bárki lehetett. A társadalom rétegződése természetesen már elkezdődött ezekben a századokban, ezért találunk példákat arra is, hogy más jóvátételi összeget kellett fizetniük bizonyos elkövetői személyi kör tagjainak, továbbá az áldozatok magasabb társadalmi állása is megalapozhatta a súlyosabb szankció megállapítását.

2.1.1. Az elkövetők büntetése a Lex Salica szerint

[113] Az általánosnak tekinthető alanyi kör az elkövetői oldalon a szabad jogállású személyek

tömege, amely a korai germán társadalmak döntő többségét alkotta, s amit a szövegek gyakran kifejezetten említenek is. A szankciókkal védett jogi tárgyak három fő csoportba rendezhetők: a birtokolt javak (vagyon), az emberi élet és a testi, (nőket védő) erkölcsi integritás, továbbá az állam és főleg az egyház védelme. Elmondható, hogy mindegyik tárgykörben az esetek rendkívüli sokszínűsége, másként mondva: teljes kazuisztika érvényesült. Nem térünk ki az összes népjogi gyűjteményre, hanem a társadalom- és politikatörténeti háttér miatti dominancia okán a legjelentősebb szász törvény, a *Lex Salica* példáján haladva mutatjuk be a főbb szankciós esetszerepeket.

[114] A vagyon elleni jogsértések tekintetében a *Lex Salica* a legenyhébb kártérítést 3 schillingben állapította meg: ide sorolták a szopós malac, boci, kecske, kacska vagy liba ellopását. Maradva a lopásnál, a jóvátételi összegek meredeken emelkedtek az ellopott értékek függvényében: 15 schillinget ért egy kétéves disznó, háromnál több kecske, kakas-tyúk, daru, hattyú, egyéves csikó, méhcsalád. 17 és fél schilling volt a jóvátételi összege a kandisznónak és a szoptatós kocának; 35 schilling egy disznókondának, valamint az ökörnek és a tehénnek. Valamivel többet ért (45 schilling) a „vezértehén”, az igavonó ló vagy a fedezőmén. A legnagyobb értéket a szászok társadalmában a disznókonda (min. 25 sertés), a csorda (min. 12 tehén), a nyáj (min. 62 birka) és a ménes (csődör és min. 12 kanca) jelentett; ezekben az esetekben a *compositio* „irányára” 62 schilling volt.

[115] A testi sértés és az emberölés, továbbá az erkölcsi szabályok durva megsértése is vagyoni egyezkedés tárgya volt. A legenyhébb bírságot (15 schilling) az alábbi cselekmények elkövetőinek kellett megfizetniük: asszony kezének megérintése, kéz kisujjának vagy az orrnak levágása, fog kiverése. 25 schilling volt a díja a kéz negyedik ujja levágásának, 30 a férfi fején okozott mély seb, asszony karjának érintése, szabad férfi fogságba ejtése (megkötözése). Emelkedett a tarifa (35 schilling) asszony felsőkarjának érintése, kéz második és harmadik ujjának levágása esetén. 45 schilling volt a díj: asszony mellének érintése, fiatal lány hajának lenyírása, férfi kezének vagy hüvelykujjának levágása, láb súlyos, maradandó fogyatékoságot eredményező megsebesítése, szabad férfi megkötözése és elhurcolása alkalmával. Valamivel magasabb összeget (62 schillinget) kellett fizetni a gyűjtogatásért (ha emberi életben nem esett kár), méregkeverésért (ha életben maradt a sértett vagy magzatelhajtási céllal készült az ital) és gyilkosságra felbujtásért.

[116] Igen súlyos és szimbolikusnak is nevezhető mértékű jóvátételi összeg, 100 schilling az alábbi cselekmények után került felszámításra: várandós asszony bántalmazása (ha elvetél), férfi megcsönkítése, megölése (például kútba vagy tengerbe lökés útján). A *duplumban* való marasztalást több tényállás is megalapozhatta: a tűzvészokozás abban az esetben, ha a házat alvó emberre gyújtják rá (aki benn ég), a férfiasságtól való megfosztás, az „eredményes” méregkeverés, valamint felnőtt korú nő vagy férfi megölése. 300 schilling volt a büntetése annak, aki várandós asszonyt öl meg, 600 pedig a fiatal (12 év alatti) fiúk megölése, szabad asszony megölése a szülést követően, valamint gróf vagy nem a királyi kísérethez tartozó ember megölése. A kiemelkedően legnagyobb büntetőjogi védelmet élvező személyek a király kíséretébe tartozó férfiak voltak: gyilkosaiknak 1800 schillinget kellett tettekért fizetniük.

[117] A (rab)szolgák joghelyzetéről kevés adatot őriztek meg a jogkönyvek. Sok egyéb jogkönyvhöz hasonlóan a *Lex Baiuvariorum* általában testfenyítő büntetéseket említ velük kapcsolatban, ezért a szórványos, de kifejezett említésekből csak óvatos következtetéseket vonhatunk le. A bűncselekményeket illetően megállapítható, hogy a *Lex Salica* szövegében szolgálai állapotú elkövetőknél kizárólag tolvajokról esik szó. Így 3 schilling jóvátételt kell fizetnie annak a szolgának, aki idegen házból lopott 2 pfennig értékben; ha képtelen a teljesítésre, 120 ostorcsapással bűnhődik. 15 schilling a díja annak, aki ura tolvajlásában segítőleg közreműködött. 30 schilling jóvátételi összeg szerepel egy általánosságban megfogalmazott lopás esetén, itt nyilván nagyobb értékű dolog eltulajdonítása állhatott a háttérben. Szintén a lopás szolgálta alapul a 60 schilling értékű szankció megállapításánál, amely esetben a kár 25 schilling értéket elérő volt.

2.1.2. Az elkövetők büntetése Szent István törvénye szerint

[118] Első királyunk számos részletszabályt megőrzött dekrétuma jó bizonyosság arra, hogy a XI. század elején hazánk szokásjogi rendjében a kompozíciós vitarendezési eljárás nemcsak ismert, hanem nyilván gyakorolt volt. Bölcs uralkodónk nem látta okát, hogy teljesen eltörölje, de királyi jogon erősen beleavatkozott a jóvátételi összegek mértékének megállapításába és főleg abba a kérdésbe, hogy a per résztvevői közül ki milyen arányban részesedhet belőlük. Az alábbiakban áttekintett rendelkezések fő jellemzői a germán társadalmak jogkönyveinek tartalmi párhuzamait mutatják, azaz domináns a vagyoni jóvátétel lehetőségének biztosítása, és hangsúlyt kap az elkövetői kör státusa is, ami részben az anyagi teljesítőképességgel is kapcsolatban állt.

[119] A vagyon elleni támadások legelterjedtebb formájának itt is a lopás számított. A dekrétum a *leges barbarorum* szemlélete mentén haladva, ahhoz hasonlóan, a szabad jogállású elkövetők megítélését tekinti alapnak. Ugyanakkor észre kell venni, hogy a királyi tisztviselők köre, az ispánok és vitézeik, magasabb társadalmi állásuknál és tehetősebb vagyoni helyzetüknél fogva súlyosabb szankciókkal voltak fenyegetve.

[120] A lopás mintegy alapesetének tekinthető a szabad ember általi elkövetés (Szent István II. 7.): ennek büntetése a szabad státus elvesztése, amit azonban megválthatott, ám ennek a törvény nem szabott fix értéket. Ha a tolvaj a (rab)szolgák joghelyzetére süllyedt és mondhatni „visszaesőként” folytatta bűnös életvitelét, különböző testcsonkító szankciókkal fenyegették (orr, fül levágása), amelyeket azonban rendre megválthatott 5-5 tinóval. Csak a harmadszori lopáson tetten kapott tolvaj szolgát büntették halállal (II. 6.).

[121] A király fegyveres tisztviselői, vitézek és ispánok kiemelkedtek az elkövető általános köréből, s őket gyakran önállóan említi a dekrétum. Így a király vagyontát hűtlenül kezelő ispánoknak – amellet, hogy vissza kellett pótolják az elsikkasztott javakat – az okozott kár kétszeresében marasztalták. Ugyanők kötelesek a katonáiktól erőszakkal elragadott értékeket visszaadni és büntetesként mégannyit fizetni. A leányrablás elkövetőiként is (elsősorban) őket említi a törvény, meghagyva, hogy a lányt adják vissza szüleinek és fizessenek 10 tinót jóvátételként (egyszerű közszabad büntetése 5 tinó volt).

[122] Az emberölés szabályozása kiemelkedően figyelemre méltó. A szándékos emberölés elkövetője (Szent István I. 14.; az alanyi kör nincs definiálva, tehát vélhetően minden szabad jogállású személy ideértendő) 110 tinót/aranyat tartozott fizetni, amelyből 50 a királyi kincstárra szállt, 50-et a károsult rokonai, 10-et pedig az ítéző bírák kaptak. Az áldozat is a szabadok közül való kellett, hogy legyen, mert egy külön rendelkezés szól arról az esetről, ha szabad ember más szolgáját öli meg, amikor is annak értékét kellett megtérítenie (pénzen vagy másik szolga átadása formájában). A nem szándékos emberölés esetén 12 tinó volt a fizetség mértéke. A feleséggyilkosságban vétkesek elleni jóvátételek összegei is az elkövetők státusa alapján nyert szabályozást: az ispánok 50, vitézeik 10, a közszabadok 5 tinóval tartoztak megengesztelni az asszony rokonságát (Szent István I. 15.).

[123] Bár nem *expressis verbis*, de utalásszerűen szintén az ispánok és katonáik elkövetői köre lehetett a szabályozás alapja (vagyis a fegyverviselők), amikor az emberélet kard általi kioltása került szóba (Szent István II. 12.): itt nincs *compositio*, hanem tisztán a *ius talionis* elve érvényesült: aki karddal öl, az kard által vesszen,^[27] az ugyanilyen módon bekövetkezett sebesülés okozójának pedig hasonló fizikai büntetést kellett elszenvednie. Abban az esetben azonban, ha a sebesülésből a sértett felépült, ismét a *compositio* alapján került pont az eljárás végére: vérdíjat kellett fizetni (annak felét a kard pusztá kivonásáért). Itt a vérdíj alatt még nem a rendi kor későbbi értelmezése volt irányadó, hanem az eredeti jóvátételi gondolkodásmód szerint a sértett személye, azaz a károkozás mértéke volt az összegek kalkulálásának alapja.

2.2. Az állami büntetőjog szankciórendszere

[124] Már a frankkori törvények (*leges barbarorum és leges Romanorum*) szabályanyagában, s hazánk jogfejlődésében Szent István törvényeiben, megjelent az az államhatalom, amely fokozódó mértékben követelte magának a büntető jogszolgáltatás hatalmát. Tette ezt részint azért, hogy maga definiálta a büntetendő emberi magatartásokat, s akként, hogy újszerű büntetési formákat vezetett be. Paradigmatikus változásként az állapítható meg, hogy az indogermán társadalmak addigi, döntően a vagyoni elégtétel formájában megvalósított béketeremtő mechanizmusa helyére fokozatosan egy imperatív szankciós arzenál lépett, amelyből gyorsan kiszorult a *compositio* lehetősége. Előtérbe kerültek a testfenyítő és testcsonkító, sőt a durva, gyakran minősített halálbüntetések. Mindez az elrettentést, bevallottan a *generalis preventio* céljait szolgáló szankciókban öltött testet. Ennek a büntetőjogi korszaknak adta a maga korában egyedülálló összefoglalását az a német birodalmi törvény (1532), amely nemcsak jogforrásnak, hanem valódi igazodási pontnak számított évszázadokon át.^[28] Fokozatosan alakult ki Európában az a közjoginak mondható büntetőjog, amely jelentős mértékben támaszkodott antik mintákra, s amelynek fő jellemzője volt, hogy a politikai közhatalom birtokosa alattvalóitól feltétlen engedelmességet követelt meg.^[29] A középkor évszázadaiban mindazonáltal soha és sehol sem tűntek el teljesen a sértő és sértett közötti megegyezés lehetőségét biztosító, főleg a helyi, tartományi bíróságokon érvényesülő eljárások.

[125] A későközépkori, koraújkorai európai büntetőjog szankciórendszerében bizonyos rendszert kialakítani kívánó törekvések szakirodalmi és törvényhozási bázison fejlődtek. A *poena ordinaria* és *poena extraordinaria* fogalmaiban összegezhetőek azok a szankciócsoportok, amelyek a rendes és rendkívülinek mondott büntetéseket foglalták magukban. Rendes büntetésnek számított a törvényben rendelt szankció, amelytől a bíró fő szabály szerint nem térhetett el, s extraordináriusnak mondták azokat a büntetési lehetőségeket és fajtákat, amelyek megállapítása jellemzően a bíró hatásköre és lehetősége volt. A rendes büntetés a polgári kort megelőző évszázadokban – a súlyosabb bűncselekmények vonatkozásában – jellemzően a halálos ítélet volt, *poena extraordinaria* keretében halálos ítélet nem születhetett.

[126] A felvilágosodás évszázada számos tekintetben mérföldkő a büntetőjogi szankciórendszer fejlődésében is. Legfontosabb eredményként rögzíthető, hogy gyorsan háttérbe szorultak a testcsonkító és a minősített halálbüntetések, s eltörölték a gyanú büntetésének (*Verdachtsstrafe*) számító kínvallatást. Egyes törvényhozó alkotások már a halálbüntetés kiiktatására is kísérletet tettek (Toscana 1786; Ausztria [*Sanctio Criminalis Josephina*] 1787), de a halálbüntetés problémájának radikális felvetése a XIX. század liberális progressziójára maradt.

3. JEGYZETEK

[1] Vö. BRÓSZ Róbert – PÓLAY Elemér: *Római jog*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1986; MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*, Szeged, Diligens, 2003; FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Budapest, Oktatási Hivatal, 2020, 562–581.

[2] Vö. Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*, Leipzig, Duncker et Humblot, 1899. Lásd továbbá ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1992; MOLNÁR Imre: *Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből*, A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 45, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2013.

[3] MARTON Géza: *A furtum mint delictum privatum. Római jogi tanulmány*, Debrecen, Városi ny., 1911.

[4] Az ítéletlevél fordítását ALMÁSI Tibor végezte el: „Záh Felicián ítéletlevele” (ford. ALMÁSI Tibor) *Aetas* 2000/1–2, 191–197.

[5] Néhány fontosabb jogkönyv szövegkiadása: Georg Heinrich PERTZ (szerk.): *Lex Alamannorum*, MGH *Leges*, III. Hannover, 1863, 41–119; *Lex Burgundionum*, uo. 497–630; *Lex Frisionum*, uo. 631–711; Rudolf

SOHM: *Lex Ribuarica et Lex Francorum Chamavorum ex Monumentis Germaniae Historiae recusae*, Hannover, Hahn, 1883, 33–109; Karl August ECKHARDT (szerk.): „Lex Salica” in *MGH Leges, I. Tom. IV. Pars 2*, Hannover, Impensis Bibliopolii Hahniani, 1969; *Lex Saxonum et Lex Thuringorum*, Hannover–Leipzig, MGH, 1918; Felix LIEBERMANN (szerk.): *Die Gesetze der Angelsachsen*, Tübingen, Niemeyer, 1903; Franz BEYERLE (szerk.): *Die Gesetze der Langobarden*, Weimar, Böhlau, 1947.

[6] NÓTÁRI Tamás: *A kora középkori bajor jogrendszer a Lex Baiuvariorum tükrében*, Szeged, Lectum Kiadó, 2014, 343.

[7] A bajor jogkönyv büntetőjogi rendelkezéseinek részletes elemzésére nézve lásd részletesen: NÓTÁRI (6. j.) 85–114.

[8] Szent István I. törvény, 14. fejezet. Magyar fordítás: Szilágyi Loránd. BERTÉNYI Iván (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526*, Budapest, Osiris, 2000, 226.

[9] A magyar olvasó számára különösen fontos kiadvány a *Szász tükör* nyelvészetileg és jogtörténetileg egyaránt kitűnő, a teljesség igényével elkészített fordítása. BLAZOVICH László – SCHMIDT József (közreadják): Eike von REPGOW: *A Szász tükör*, A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 5, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2005.

[10] A szegedi boszorkányper teljes, fennmaradt iratanyagát a közelmúltban publikálták. BRANDL Gergely – TÓTH G. Péter (szerk.): *Szegedi boszorkányperek. 1726–1744, A magyarországi boszorkányság forrásai*, Várostörténeti források 5, Budapest–Szeged, Balassi – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 2016.

[11] Trip. III. 5. § 3. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve* (ford. KOLOSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen) Budapest, Franklin, 1897, 385.

[12] Trip. I. 4. § 7. MÁRKUS (11. j.) 59.

[13] Trip. II. 42. MÁRKUS (11. j.) 305.

[14] Trip. I. 16. § 1. MÁRKUS (11. j.) 79.

[15] A középkori jogi írásbeliség képviselőire nézve lásd BÓNIS György három kiváló monográfiáját: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1971; *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*, Budapest, Akadémiai, 1972; *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.

[16] Vö. O. NAGY Gábor: *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*, Budapest, Talentum, ⁷2001, 267–268.

[17] MÁRKUS (11. j.) 65.

[18] A témának hatalmas irodalma van. A csecsemők vagy újszülöttek elleni emberölésekre jó összegzést ad: Wilhelm WÄCHTERSCHÄUSER: *Das Verbrechen des Kindesmordes im Zeitalter der Aufklärung*, Quellen und Forschungen zur Strafrechtsgeschichte 3, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1973.

[19] Szintén történeti háttéréből érthető csak igazán a kérdés jelenkori problematizálása. Lásd Kerstin MICHALIK: „Vom 'Kindsmord' zur Kindstötung” *Feministische Studien: Zeitschrift für interdisziplinäre Frauen und Geschlechterforschung* 1994/1, 44–55.

[20] Vö. FÖLDI – HAMZA (1. j.) 580.

[21] *Tacitus összes művei. I. Germania* (ford. BORZSÁK István) Budapest, Európa, 1980, 51–52.

[22] „Das 1. StRG (1969) [...] nimmt das Strafrecht im weltanschaulich Kontroversen Bereich zurück, hebt z. B. die Strafbarkeit des Ehebruchs auf.” Hinrich RÜPING – Günter JEROUSCHEK: *Grundriss der Strafrechtsgeschichte*, Schriftenreihe der Juristischen Schulung 73, München, C.H. Beck, ⁶2011, 114. Megjegyzendő, hogy ugyanezen reform alkalmával került ki a törvényből a konszenzuális homoszexualitás tényállása is. Hazánkban nagyon hasonló volt a helyzet: mindkét bűncselekmény a

Csemegi-kódex különös részének hatályvesztéséig, tehát az 1961-es szocialista kódexig létezett.

[23] Vö. „Sittlichkeitsverbrechen“ in Gerhard KÖBLER: *Lexikon der europäischen Rechtsgeschichte*, München, C.H. Beck, 1977, 541. A nemi bűncselekmények jogi tárgyainak összes fontos történeti aspektusát kellő alaposággal feldolgozó Szomora Zsolt monográfiájában kiváló áttekintést ad mind a német (osztrák), mind a magyar fejlődésről: SZOMORA Zsolt: *A nemi bűncselekmények alapkérdései*, Budapest, Rejtjel, 2009, 23–68.

[24] SZOMORA (23. j.) 31.

[25] A magyarországi joggyakorlatot a levéltári kútfők alapján feldolgozó kutatók közül kiemelést érdemel Hajdu Lajos és Both Ödön e téren kifejtett munkássága. Both Ödön büntetőjogi tárgyú tanulmányai egy kötetbe rendezve olvashatók. Lásd BOTH Ödön: *Reform és forradalom. Egybegyűjtött írások Magyarország alkotmány- és jogtörténetéből 1790–1849*, A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 26, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009, 187–381. HAJDU Lajos munkái közül – e szegmensben – a legfontosabb (monográfia) HAJDU Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*, Budapest, Magvető, 1985. A kortárs jogtörténészek közül elsősorban BATÓ Szilvia munkái vonhatók e körbe: „Változatok culpára – szakirodalom és praxis a reformkorban” in NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I–II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok*, Szekszárd, PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 2016, 38–59; „Tudomány – oktatás – praxis: a bűnösség megítélése a kodifikálatlan büntetőjog korában” in BÓDIG Mátyás – ZÓDI Zsolt (szerk.): *A jogtudomány helye, szerepe és haszna. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások*, Budapest, Opten, 2016, 197–218; „»A járásbeli tisztség által megítélt bűnügyek« A szolgabírói szék büntető jellegű bíraskodása a Békési járásban (1843–1847)” in HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Mezővárosaink jogélete a 18–19. században*, A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 2, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2010, 19–47; „A bűnözés szerkezetének vizsgálati lehetőségei a reformkori Békés vármegyében. A »történeti kriminológia« forrásai és módszertani kérdései Magyarországon” in MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*, Budapest, ELTE Eötvös, 2009, 352–369; „A magzatelhajtás Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847)” *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica* 2004/1, 3–34.

[26] Babják Ildikó is ezt írja kiváló monográfiájában: „A kora középkori germán törvények jellemző módon túlnyomórészt büntetőjogi szabályokat tartalmaznak, a magánjog amolyan mostohagyermek a barbár törvényekben.” BABJÁK Ildikó: *Barbárság vagy germánság? Árucseré Európa hajnalán*, Budapest, Gondolat, 2011, 175.

[27] Nehéz nem gondolni az ismert (és nyilván a dekrétum szövegének feltehetően egyházi megfogalmazója által is jól ismert) bibliai történetre, amelyben az elfogott Jézus utasítja rendre a védelmére karddal kelő Pétert: „Tedd vissza hüvelyébe kardodat. Mindaz, aki kardot ragad, kard által vész el.” (Mt 26,52.)

[28] Gustav RADBRUCH (szerk.): *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. von 1532 (Carolina)*, Stuttgart, Reclam, 1975. A német büntetőjog történetére nézve kiváló összefoglalások: Rudolf HIS: *Deutsches Strafrecht bis zur Karolina*, München–Berlin, Oldenbourg, 1928; Eberhardt SCHMIDT: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.

[29] Vö. Dietmar WILLOWEIT (szerk.): *Die Entstehung des öffentlichen Strafrechts. Bestandaufnahme eines europäischen Forschungsproblems*, Konflikt, Verbrechen und Sanktion in der Gesellschaft Alteuropas. Symposionen und Synthesen, Bd. 1, Köln–Wien–Weimar, Böhlau, 1999; Hans SCHLOSSER – Dietmar WILLOWEIT (szerk.): *Neue Wege strafrechtsgeschichtlicher Forschung*, Köln–Wien–Weimar, Böhlau, 1999; Heinz HOLZHAUER: „Das neue Bild vom alten Strafrecht” *Rechtstheorie* 2001, 52–63; Sylvia KESPER-BIERMANN – Diethelm KLIPPEL (szerk.): *Kriminalität in Mittelalter und Früher Neuzeit. Soziale, philosophische und literarische Aspekte*, Wiesbaden, Harrasowitz, 2007.